

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Lublin, dnia 8 września 2023 r.

Poz. 5387

UCHWAŁA NR XLVI/343/2023 RADY MIEJSKIEJ W KRASNOBRODZIE

z dnia 30 sierpnia 2023 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Krasnobród na lata 2023-2026

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 r. poz. 40) oraz art. 87 ust. 1, 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840), uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Krasnobród na lata 2023-2026, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Krasnobrodu.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia jej ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego.

Przewodniczący Rady
Miejskiej

Radosław Cios - Mairot

Załącznik do uchwały Nr XLVI/343/2023

Rady Miejskiej w Krasnobrodzie

z dnia 30 sierpnia 2023 r.

GMINA KRASNOBRÓD

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI

DLA GMINY KRASNOBRÓD

na lata 2023-2026

Opracował:
Jacek Studziński

Lublin 2023

SPIS TREŚCI

1. Wstęp
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
 - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
 - 4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.
 - 5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.
 - 5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy
 - 5.2.1. Zarys historii obszaru gminy
 - 5.2.2. Krajobraz kulturowy
 - 5.2.3. Zabytki nieruchome
 - 5.2.4. Zabytki ruchome
 - 5.2.5. Zabytki archeologiczne
 - 5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych
 - 5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony
 - 5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków
 - 5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń
7. Założenia programowe
 - 7.1. Priorytety programu opieki
 - 7.2. Kierunki działań programu opieki
 - 7.3. Zadania programu opieki
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami
11. Realizacja i finansowanie przez gminy zadań z zakresu ochrony zabytków

1. WSTĘP

Przedmiot niniejszego opracowania czyli opieka nad zabytkami znajdującymi się na obszarze administracyjnym gminy Krasnobród jest jednym z zasadniczych elementów dziedzictwa kulturowego. W tym miejscu należy podkreślić, że ochrona zabytków jest jednym z obowiązków Państwa, które realizuje je między innymi za pośrednictwem organów samorządowych terytorialnych, stąd też władzom gmin została przypisana istotna rola w ochronie dziedzictwa kulturowego na podległych im terenach.

Celem niniejszego opracowania jest stworzenie kompleksowej i wieloletniej strategii ochrony zabytków znajdujących się na terenie gminy Krasnobród, realizowanej w czteroletnich cyklach. Wobec powyższego Program jest swego rodzaju rozwinięciem założeń przyjętych w dokumencie „Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Krasnobród na lata 2017-2023” oraz zamierzeń właścicieli obiektów zabytkowych, których działalność - na przykład edukacyjna czy informacyjna - powiązana jest z ochroną dziedzictwa kulturowego. W podstawowych założeniach Gminny Program Opieki nad Zabytkami wskazuje kierunek działań podejmowanych przez gminę, mających na celu szeroko pojętą ochronę dziedzictwa kulturowego. Głównym celem programu jest zdiagnozowanie stanu zachowania zabytków i zdefiniowanie zadań, jakie winny być realizowane w czteroletnim okresie 2023-2026, z uwzględnieniem planów i możliwości organizacyjno - finansowych właścicieli zabytków. Program określa także stan pożądany, do którego należy dążyć w zakresie opieki nad zabytkami na terenie Gminy Krasnobród: wskazuje potrzebne do wykonania zadania i podpowiada sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń ochronnych, organizacyjnych, finansowych, edukacyjnych oraz promocyjnych. Należy przy tym podkreślić, że Program opieki nad zabytkami już z samej swej nazwy i definicji określonej w ustawie jest dokumentem wymagającym cyklicznej aktualizacji.

Zgodnie z przyjętymi w ustawach i programach wyższego szczebla założeniami, celem programu jest także dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie stanu zachowania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie Gminy Krasnobród, dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Ważne jest także, aby poprawa ta dokonywała się przy aktywnym współudziale mieszkańców, zaangażowanych w opiekę nad zabytkami. Obowiązkiem władz samorządowych w tym aspekcie jest z kolei pobudzanie i usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie opieki oraz jej stymulowanie, tworzenie i wspieranie inicjatyw z tym związanych.

Jak wcześniej wspomniano program przygotowany na lata 2023-2026 jest blisko

powiązany ze Lokalnym Programem Rewitalizacji, którego cele winny być realizowane zgodnie z przyjętymi założeniami. Powyższa kwestia dotyczy także pozostałych właścicieli zabytków, którzy zdecydowali się na współpracę z władzami gminy oraz samodzielnie podjęli się opieki na zabytkami. Niezwykle istotny jest fakt, by dzięki realizacji powyższych założeń poprawie uległ stan cennych zabytków wpisanych do rejestru bądź rozpoczęto w tym w okresie prace konserwatorskie przy obiektach, których stan systematycznie się pogarszał.

Należy także podkreślić, że wskazane w Programie zadania do realizacji i proponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom ochrony zabytków w Polsce.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną w kwestii ochrony zabytków w Polsce jest *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dn. 23 lipca 2003 r. (Dz. U. nr 162, poz. 1568 z 2003 r. z późn. zmianami), która wprowadziła i sprecyzowała pojęcia - ochrony i opieki nad zabytkami.

Zgodnie z w/w ustawą - ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
3. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W ustawie zostały zdefiniowane obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków wójta (burmistrza lub prezydenta miasta) należą w szczególności:

- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy (w której powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta) Gminy w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 22);
- sporządzanie (na okres 4 lat) Programu Opieki nad Zabytkami (art. 87); uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów

zagospodarowania przestrzennego (art. 18 i 19), który to program służy celom określonym w Ustawie (wymienionym w kolejnym rozdziale niniejszego opracowania). Następnie program przyjmuje Rada Gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, po czym jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu wójt (prezydent, burmistrz), sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie miejskiej.

Zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym do zakresu działania samorządu gminnego należy wykonywanie zadań publicznych o charakterze lokalnym w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność, nie zastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów (art. 2 i 6). W szczególności zadania własne obejmują sprawy min.: ładu przestrzennego, gospodarki terenami i ochrony środowiska, kultury, zieleni komunalnej i zadrzewień, cmentarzy komunalnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW i OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W trakcie sporządzania niniejszego Programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dla gminy Krasnobród wykorzystano m.in.:

akty prawne:

- Ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840. ze zm.),
- Ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2021 r. poz. 741. ze zm.),
- Ustawę z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r., poz. 774, ze zm.),
- Ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jednolity Dz. U. z 2018 r. poz. 142, ze zm.),
- Ustawę z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz.U. z 2018 r., poz. 369 ze zm.)
- Ustawę z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2018 r., poz. 450 ze zm.),

- Ustawę z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2018 r., poz. 799 ze zm.),
- Ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2018 r., poz. 121, ze zm.),
- Ustawę z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 203 r. poz. 385 ze zm.),
- Ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2017., poz. 1332, ze zm.),
- Ustawę z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2017 r., poz. 862, ze zm.)
- Ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022 r. poz. 1561, ze zm.)
- Ustawę z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2018 r., poz. 574, ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 10.09.2019 zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886).

We wspomnianym Rozporządzeniu wprowadzono nowy wzór karty adresowej Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ) oraz szczegółowo została omówiona forma jej sporządzania oraz tryb włączania i wyłączania z GEZ. Zmiany przedstawiono w § 14, 15, 17 i 18.

akty prawa miejscowego i dokumenty strategiczne Gminy Krasnobród

- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego, uchwała nr XVI/114/2004 Rady Gminy Krasnobród z dnia 12 października 2004 r. Pośród późniejszych zmian, istotne z punktu widzenia ochrony zabytków, były zmiany przyjęte Uchwałą Rady Miasta nr XVII/141/2022 z dn. 3.07.2020 dotyczące objęcia ochroną planistyczną oficyny dworskiej z ok. 1880 r. przy ul. Młyńskiej 1 oraz dawnego budynku Urzędu Gminy, z 1911 r. przy al. N.M.P.
- Lokalny Program Rewitalizacji gminy Krasnobród na lata 2017-2023, uchwała Rady Gminy nr XIX/176/17 z dn. 31.05.2017 r.
- Strategia Rozwoju Gminy Krasnobród do roku 2020 (wygasła),

dokumenty programowe wojewódzkie:

- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego, przyjęty uchwałą nr XI/162/15 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015 r., opracowany przez Zarząd Województwa Lubelskiego;
- Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019-2022, uchwała nr IX/160/15 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 2 września 2019 r.,
- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 r. przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Lubelskiego Nr XXIV/406/21 z dnia 29 marca 2021 r.
- Program Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej na lata 2021-2027

krajowe dokumenty programowe z zakresu dóbr kultury:

- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki Nad Zabytkami (przyjęty przez Radę Ministrów, uchwała nr 125/214 z dn. 25 czerwca 2014 r.), opracowany przez specjalny zespół Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury pod przewodnictwem prof. dr hab. Bogumiły Rouby;
- Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013 oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2020.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

We wspomnianej Ustawie z 23 lipca 2003 r. szczególnie mocno zasadę, iż opracowanie programu opieki nad zabytkami ma na celu:

1. Włączenie zagadnień ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Rozpatrywanie kwestii uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.

6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

1. Według stanu na grudzień 2022 r. obowiązuje opracowany przez Zespół Rady Ochrony Zabytków, powołany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2023*, przyjęty uchwałą nr 82/2019. Przyjęte są w nim podstawowe założenia programowe ukierunkowane na wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego. Znaczna część zaakcentowanych celów i kierunków działań winna być uwzględniona w lokalnych programach opieki nad zabytkami, szczególnie w kwestiach: integracji ochrony dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego, krajobrazu oraz stosownych zasad zagospodarowania przestrzennego, promocji dziedzictwa kulturowego, wzmocnienia jego roli w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości. W odniesieniu do samorządów oznacza to m.in. *zwiększenie zaangażowania, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków*. Z powyższymi działaniami m.in. wiążą się:

- szkolenia dla pracowników jednostek samorządu terytorialnego i pracowników służb konserwatorskich, m. in. w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym;
- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego;
- podniesienie bezpieczeństwa zabytków poprzez współpracę z właściwymi służbami np. Policja;
- kampanie społeczno-edukacyjne w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami;
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej, którego podstawowym celem będzie dostarczanie wiedzy dotyczącej zasad konserwacji zabytków drewnianych właścicielom, opiekunom oraz rzemieślnikom zaangażowanym w opiekę nad tego rodzaju obiektami;

2. Nadal obowiązują *Założenia Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2013* będące uzupełnieniem *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020* (dokument wdrożeniowy: Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004–2020”). Zgodnie z podstawowymi założeniami NSK zasadniczym celem strategii winno być działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce, dlatego też przyjęto następujące priorytety:

- Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe (zmierzające do materialnej poprawy stanu zabytków), ich adaptacja i rewitalizacja oraz zwiększenie dostępności dla nich mieszkańców, turystów i inwestorów.
- Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Kultury w sferze materialnej spuścizny kulturowej Polski jest Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”. Podstawą do jego sformułowania jest uznanie sfery dziedzictwa za niezbędny warunek rozwoju i upowszechniania kultury, a także za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.

I. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego.

Zgodnie ze Strategią Rozwoju Województwa Lubelskiego kierunki polityki przestrzennej zostały połączone w *Planie* z działaniami na rzecz rozwoju turystyki i ochrony walorów przyrodniczo - krajobrazowych regionu. W rozdziale dotyczącym uwarunkowań zewnętrznych podkreślono występowanie kolizji związanych z wkraczaniem zabudowy rekreacyjno-wypoczynkowej na tereny leśne i łąkowe, co szczególnie widoczne jest w okolicach Krasnobrodu (s. 24). W ramach kształtowania i utrwalania tożsamości regionalnej oraz turystycznego wykorzystania potencjału kulturowego wskazano pasma kulturowe, traktowane jako wielkoprzestrzenne struktury wyznaczone na obszarach koncentracji potencjału kulturowego pozwalające na ukierunkowanie rozwoju turystyki i zintegrowany rozwój infrastruktury turystycznej. Teren Gminy włączono w trzy pasma: Jana III Sobieskiego, Pogranicza kulturowego wyznaczonego przez obiekty sakralne trzech religii oraz roztoczańsko-puszczańskie pasma osadnictwa leśnego z rozproszonymi wsiami o nieregularnym układzie pól (s. 77). Wśród działań ukierunkowanych na zachowanie wartości obiektów dziedzictwa kulturowego jako priorytetowe uznano zrewaloryzowanie wież ciśnień w Krasnobrodzie (s.

77), eksponowanie krasnobrodzkiego sanktuarium jako miejsca kultywującego wartości lokalne (s. 79). Podkreślono potencjał Krasnobrodu jako ośrodka sanatoryjnego, które poza walorami uzdrowiskowymi posiada istotne walory kulturowe (s. 93). Mając na względzie omówione powyżej konotacje historyczne, w *Planie* postulowano utworzenie Szlaku Jana III Sobieskiego o regionalnym zasięgu, w który włączono m.in. Krasnobród (s. 95). Tereny należące do Gminy wymieniono również jako włączone w skład Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego (s. 195).

II. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do roku 2030:

W Strategii RWL nie wymieniono żadnej z miejscowości wchodzących w skład Gminy, wskazano natomiast ogólnie priorytety rozwoju województwa w zakresie ochrony i pomnażania dziedzictwa kulturowego oraz jego wykorzystanie dla harmonijnego rozwoju społecznego. Ponadto w częściach poświęconych turystyce oraz ochronie dziedzictwa kulturowego strategia podkreśla potrzebę:

1. ochrony krajobrazu kulturowego głównych ośrodków turystycznych,
2. umacniania publicznego charakteru zadań samorządów w dziedzinie kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie zapewnienie systemowych warunków ich finansowania,
3. wykorzystywania dziedzictwa kulturowego regionu jako elementu wzbogacania rynku pracy (promocja zewnętrzna),
4. stworzenia sprawnego systemu finansowania rewaloryzacji zabytków.

III. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Woj. Lubelskim na lata 2019-2022

Powyższy dokument ma charakter uzupełniający w stosunku do innych aktów planowania wojewódzkiego i w niewielkim stopniu odnosi się do problemów Gminy związanych z zabytkami. W treści opracowania wśród cennych obiektów architektury sakralnej wymieniono klasztor poddominikański w Krasnobrodzie-Podlasztorze (s. 35), będący jednocześnie ośrodkiem kultu religijnego podobnie jak kaplica św. Rocha (s. 71). Ponadto wskazano na funkcjonowanie ośrodka garncarskiego w Krasnobrodzie (s. 67)

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.

Strategia Rozwoju Gminy Krasnobród

Wspomniany dokument wygasł z końcem 2020 r. i nie obowiązuje, warto jednak odnieść się do zawartych w nim postulatów. Wiele miejsca w opracowaniu poświęcono możliwościom jakie stwarza usytuowanie Gminy, kładąc przy tym nacisk na konieczność jej zrównoważonego rozwoju, będącego pochodną walorów przyrodniczych i licznych cennych zabytków znajdujących się na terenie Miasta i Gminy (s. 42-45) oraz położenia na obszarze Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego i w otulinie Roztoczańskiego Parku Narodowego (s. 31). Zaakcentowano również rolę Sanktuarium Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Krasnobrodzie jako cennego miejsca na mapie pielgrzymkowej Polski (s. 50). Ponadto wskazano takie elementy jak - bogate urzeźbienie (jary, wąwozy i doliny rzeczne), znaczny stopień zalesienia oraz funkcjonowanie dużego zbiornika wodnego (zalew w Krasnobrodzie), które z turystycznego punktu widzenia stanowią o dużej atrakcyjności obszaru Gminy. W dalszej części opracowania omówiono rozwiniętą infrastrukturę turystyczną – bazę noclegową, szlaki rowerowe – nie tylko w Krasnobrodzie, ale także w pozostałych miejscowościach. Podniesiono konieczność wykorzystania walorów uzdrowiskowych oraz predestynacji Miasta i okolic do turystyki kwalifikowanej. Wspomniane powyżej walory turystyczne Gminy, uzupełnione licznymi obiektami o wartościach zabytkowych już obecnie stanowią ważny element przyczyniający się do jej rozwoju. W dalszej części Strategii wskazano jednocześnie czynniki hamujące czyli niewystarczającą do potrzeb infrastrukturę, zły stan szlaków rowerowych, podniesienie standardu usług turystycznych. Wspomniane elementy w znacznej części ponownie wymieniono w analizie SWOT, będącej podstawą do wyciągnięcia wniosków i określenia celów strategicznych. Jednym z nich jest ochrona środowiska kulturowego i dziedzictw niematerialnego, mających istotny wpływ na rozwój Gminy.

Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Krasnobród 2017-2023

W Lokalnym Programie Rewitalizacji, bardzo szeroko omawiającym kwestie dotyczące Gminy w sferze gospodarczej, społecznej oraz środowiskowej i wskazującym konkretne rozwiązania, w stosunkowo niewielkim zakresie omówiono środowisko kulturowe. Na stronie 85 wymieniono obiekty objęte ochroną w formie rejestru zabytków oraz podano informację, że

w Gminnej Ewidencji Zabytków znajduje się 17 obiektów. W dalszej części opracowania, spośród celów operacyjnych wskazano *Ochronę dziedzictwa kulturowego wraz z rewitalizacją infrastruktury miejskiej* jako obszar, który w istotny sposób może wpłynąć na poprawę życia mieszkańców (s. 134). Powiązana z tym celem jest *Rewitalizacja zespołu klasztornego NNMP* polegająca na zakrojonych na szeroką skalę pracach remontowo-budowlanych obiektów *Zespołu Podominańskiego Fundacji Królowej Marii Sobieskiej na cele Kultury* (s. 147-148). „Realizacja projektu pozwoli na przywrócenie pełni wartości historycznych i artystycznych zespołowi podominańskiemu, utrwali pozycję zabytku na trasie wycieczek po Zamościu i okolicach oraz po Roztoczu”. Projekt zakłada m.in. powstanie muzeum historycznego (na bazie już istniejącego) posiadającego formę tradycyjną, jak i interaktywną, udostępnienie refektarza na cykliczne spotkania związane z kulturą, koncerty i wystawy. Koszt przedsięwzięcia oszacowano na 17 mln. zł, natomiast środki mają pochodzić z Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko oraz funduszy parafialnych. W części rekomendującej kolejne kroki mogące poprawić koniunkturę ekonomiczną mieszkańców wymieniono turystykę jako jej istotny czynnik. W związku z powyższym wymieniono niezbędność podniesienia atrakcyjności turystycznej obszaru i podjęcie działań w zakresie ochrony dziedzictwa materialnego oraz niematerialnego.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy

5.2.1 Zarys historii miejscowości Gminy (na podstawie J. Niedźwiedź, Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego. Zamość 2003)

Dominikanówka = Ruskie. Pierwsza wzmianka o miejscowości (wówczas Hruskie = Ruskie) pochodzi z 1564 r., gdy jej właścicielem był Stanisław Lipski. W rękach tejże rodziny wieś znajdowała się jeszcze na początku XVII w. Kolejnym znanym z nazwiska właścicielem dóbr był Jan Stanisław Tarnowski wzmiankowany w 1671 r. Pod koniec XVII w. jego spadkobiercy ofiarowali folwark w Ruskiem krasnobrodzkim dominikanom, dlatego też w dokumentach pojawiła się nowa nazwa miejscowości - Dominikanówka, jakkolwiek nazwa Ruskie funkcjonowała jeszcze w czasie I wojny światowej. W skład folwarku wchodził drewniany dwór i kilka budynków gospodarczych. W roku 1827 było tu kilka drewnianych obiektów gospodarczych. 22 domy i 127 mieszkańców, w latach 80 – tych XIX w. liczba domów i mieszkańców wzrosła odpowiednio do 40 i 264. W 1864 r. po kasacji zakonu dominikanów dobra zostały przejęte przez rząd carski i wydzierżawione.

Wieś w układzie jednodrożnicowym, wzdłuż osi W – Z, z obustronną, rozluźnioną zabudową, w przewodzie współczesną, murowaną, typu siedliskowego. W środkowej części wsi znajduje się niewielki, współczesny, murowany kościół filialny rzymsko – katolicki, bez wyróżniających się cech architektonicznych. Ponadto trzy murowane krzyże przydrożne: na wschodnim krańcu fundacji rodziny Furmaniaków z 1907 r. oraz dwa pozostałe na zachodnim krańcu i w pobliżu kaplicy, nieznanymi fundatorów z początku XX w.

Grabnik - Folwark dóbr krasnobrodzkich, założony prawdopodobnie w II połowie XIX w., gdyż brak go na wcześniejszej kartografii. Pojawia się natomiast na mapach z początku XX w., pozbawiony jednak siedliskowej zabudowy. W niewielką osadę przekształcił się dopiero po II wojnie światowej, w tym czasie zanikły ślady po folwarku. Wieś w układzie ulicowym, z zabudową znacznie rozluźnioną, w całości współczesną, pozbawioną ciekawszych przykładów.

Hucisko - Jedna ze starszych miejscowości na terenie gminy, prawdopodobnie założona w 2 poł. XVII w., gdyż już w 1715 r. wzmiankowany jest tu młyn wodny. W XVIII w. znajdowała się w dobrach krasnobrodzkich, należących wówczas do Kajetan Tarnowskiego. Tarnowscy posiadali dobra krasnobrodzkie do 1879 r., gdy Jan Tarnowski sprzedał je Aleksandrowi Nositz-Jackowskiemu. W 1890 r. kolejnym właścicielem został Kazimierz Fudakowski i w rękach tej rodziny znajdowały się do 1944 r. i przejęcia przez Skarb Państwa. W 1827 r. we wsi było 15 domów i 84 mieszkańców. W XIX w. odnotowane jest istnienie w Hucisku niewielkiego folwarku - w skład którego wchodził jeden budynek - należący do dóbr krasnobrodzkich. Obecnie brak jest śladów folwarku w terenie. W końcu XIX w. było już 27 domów i 195 mieszkańców. Wieś w układzie jednodrożnicowym, z obustronną zabudową, w przewodzie murowaną, współczesną. Na zachodnim krańcu miejscowości usytuowany jest współczesny, drewniany kościół, na wysokiej podmurówce z kamieni, nawiązujący bryłą do małych, drewnianych kościołów Zamojszczyzny. Kościół posadowiony jest na niewielkim wyniesieniu, otoczony metalowym płotem. Ponadto w środkowej części wsi zachowała się drewniana kuźnia z lat 40 XIX w. Na wschodnim krańcu znajduje się kamienna rzeźba na uproszczonej kolumnie toskańskiej, przedstawiająca św. Jana Nepomucena w typie ludowym, pochodząca zapewne z I poł. XIX w. W pobliżu domu nr 37, wśród wysokich drzew, usytuowany jest bogato polichromowany, krzyż przydrożny. Otoczony drewnianym, sztachetowym płotkiem, krzyż został wybudowany w 1916 r. ze składek mieszkańców.

Wólka Husińska - Wieś odnotowana w materiałach źródłowych po raz pierwszy w 1620 r. W późniejszym okresie znalazła się w dobrach krasnobrodzkich należących od połowy XVIII w. do Tarnowskich. W rękach Tarnowskich dobra znajdowały się do 1879 r., gdy Jan Tarnowski sprzedał je Aleksandrowi Nositz-Jackowskiemu. W 1890 r. dobra nabył Kazimierz Fudakowski i w rękach jego spadkobierców znajdowały się do 1944 r. tj. przejęcia przez Skarb Państwa. W 1827 r. w Wólce Husińskiej było 31 domów i 184 mieszkańców. Wzmiankowana w Słowniku Geograficznym w końcu XIX w., liczyła wówczas 33 domy i 255 mieszkańców. Układ wsi ma charakter wielodrożnicy.

Zabudowa rozluźniona, niemal w całości współczesna, w przewadze murowana, wśród nielicznych drewnianych domów - na wyróżnienie zasługuje dom nr 20 wybudowany w latach 30. XX w., konstrukcji zrębowej, nakryte dwuspadowymi dachami, w układzie 2 x 2 osie, z profilowanymi ostatkami belek stropowych.

W południowej części miejscowości jest usytuowany współczesny murowany kościół filialny, nie posiadający ciekawszych walorów architektonicznych. Na północnym krańcu wsi znajduje się żeliwny krzyż na kamiennym cokole zwieńczonym obeliskiem. Otoczony ceglany słupkami połączonymi metalowym prętem, krzyż wybudowany został zapewne na początku XX w. Drugi, analogiczny krzyż z 1907 r. znajduje się w środkowej części miejscowości, przy skrzyżowaniu dróg.

W środkowej części miejscowości, w pobliżu obecnej remizy, znajdowała się - obecnie nieistniejąca - karczma.

Husiny - Niewielka wieś powstała prawdopodobnie w XVIII w. w oparciu o zespół dworsko – folwarczny należący do dóbr krasnobrodzkich. Brak jest źródłowego potwierdzenia powyższej hipotezy, jednak na mapie Kwatermistrzostwa odnotowany jest dwór, któremu towarzyszy znaczna ilość budynków. Pierwsza wzmianka o niej pochodzi z 1722 r. Dalsze losy własnościowe analogiczne jak dla Krasnobrodu bądź Hucisk. W 1827 r. liczyła 10 domów i 87 mieszkańców. Wydzielona w 3 ćwierćwieczu XIX w., weszła w skład dóbr ziemskich stanowiących własność Szuka. W 1890 r. Husiny nabył Kazimierz Fudakowski, którego syn również Kazimierz rozparcelował dobra w 1924 r.

Obecnie niewielka wieś o układzie jednoroznicowym, z obustronną, rozluźnioną zabudową, niemal w całości współczesną. Do odnotowania metalowy krzyż na kamiennym cokole.

Stara Huta - Jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy, pierwszy raz wymieniona w dokumencie z 1480 r., w związku z przynależnością do parafii w Szczebrzeszynie. W materiałach archiwalnych ponownie pojawia się dopiero w 1720 r., gdy wzmiankowano Józefa Blinowskiego, jako dzierżawcę wsi, znajdującej się w dobrach krasnobrodzkich. Dalsze dzieje własnościowe miejscowości powiązane są rodziną Tarnowskich i analogiczne jak dla Krasnobrodu. Wieś odnotowana na mapie Kwatermistrzostwa Generalnego z lat 30 – tych XIX w. jako znacząca osada skupiona wokół dużego nawsia. W XIX w. istniał tu folwark należący do dóbr Krasnobród, składający się z dwóch budynków dworskich. Natomiast we wsi było 25 chłopskich chat i 176 mieszkańców.

Obecnie wieś w układzie jednoróżnicowym, z zabudową, skupioną w drugiej połowie XIX w., po północnej stronie drogi. Dopiero w okresie międzywojennym zabudowa została przeniesiona na południową stronę. Wieś położona jest wyjątkowo malowniczo, na pofałdowanym i pokrytym lasami terenie.

W południowo – wschodniej części wsi, przy drodze do Senderek znajduje się drewniana szkoła wzniesiona już po II wojnie światowej, nawiązująca jednak swą architekturą do lokalnych, przedwojennych wzorów. Na wschodnim krańcu miejscowości jest usytuowany typowy dla gminy typowy metalowy krzyż przydrożny, na murowanym cokole z figurką Matki Boskiej na latarni, pochodzący z początku XX w.

Hutki - Wieś założona prawdopodobnie w 1 poł. XVI w. przez Stanisława Lipskiego. W 1577 r. jego synowie – Jan i Mikołaj - przeprowadzili podział majątku, w związku z którym po raz pierwszy wymieniono Hutki. W posiadaniu Lipskich wieś znajdowała się do 1672 r., po czym - wraz z dobrami krasnobrodzkimi - przeszła na własność Tarnowskich. Tarnowscy byli właścicielami dóbr do 1879 r., a następnie A. Nositz-Jackowskiego, M. Chmyzowskiego i rodziny Fudakowskich, z których Kazimierz przeprowadził w 1924 r. ich częściową parcelację. Na początku XIX w. Hutki były dużą miejscowością liczącą 25 domów i 157 mieszkańców. Potwierdzają to materiały kartograficzne z tego okresu. Na gruntach Hutek powstał, wchodzący w skład dóbr Krasnobród folwark, który w końcu XIX w. liczył 10 budynków. W tym czasie we wsi znajdowało się 26 domów i 243 mieszkańców. Ponadto we wschodniej części wsi, na Wieprzu funkcjonował młyn wodny o dwóch kamieniach. Młyn ten istniał jeszcze w okresie międzywojennym.

Wieś w układzie jednodrożnicowym, z obustronną, rozluźnioną zabudową, wśród której należy wyróżnić domy nr 25, 37 i 54. Wybudowane w 1 tercji XX w., drewniane, konstrukcji zrębowej, sporadycznie oszalowane, nakryte dwuspadowymi dachami. Niemal wszystkie domy

mają podrzeźbiany detal wokół okien lub na ostatekch belek stropowych. Towarzysząca wspomnianym obiektom zabudowa gospodarcza prawie w całości jest murowana. Pozostała zabudowa powstała po II wojnie światowej, nie reprezentuje ciekawszych walorów architektonicznych.

W środkowej części, przy drodze usytuowana jest kamienna figura przedstawiająca Matkę Boską Dzieciątkiem, na niskiej pseudotoskańskiej kolumnie, pochodząca zapewne z I połowy XIX w. Na wschodnim krańcu wsi znajduje się drewniany krzyż z 1906 r., natomiast na przeciwległym krańcu murowany krzyż przydrożny z lat 20 – tych XX w.

Hutków - Wieś powstała prawdopodobnie w XVIII w., w tym czasie wchodziła w skład dóbr krasnobrodzkich, należących do Antoniego Tarnowskiego. Po raz pierwszy potwierdzona źródłowo na historycznej kartografii tj. mapie Kwatermistrzostwa Generalnego z lat 30 – tych XIX w. Już wówczas była to rozległa wieś z folwarkiem, z obustronną zabudową. Potwierdzają to informacje zawarte w Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego, z których wynika, że w końcu XIX w. w Hutkowie było 66 domów i 519 mieszkańców.

W latach 80 – tych XIX w., wyodrębniony z dóbr folwark nabył Niewiarowski, by wkrótce potem rozsprzedać ziemię włościanom. Na początku XX w. brak już śladów po zabudowaniach folwarcznych.

Pierwotnie układ wsi wielodrożnicowy, z owalnicą w zachodniej części, która po II wojnie światowej została przekształcona. Zabudowa niemal w całości powstała po II wojnie światowej, w przewadze murowana, z nielicznymi pozostałościami starszego budownictwa. Ułożona na krawędzi wyniosłości terenu, u stóp którego biegnie droga. Niemal na całym obszarze jednostronna, rozluźniona, ze sporadycznie pojawiającym się ogrodzeniem.

Na terenie Hutkowa na uwagę zasługuje kościół filialny p.w. św. Stanisława Kostki wybudowany w 1923 r. Drewniany, oszalowany założony na planie litery T, nakryty przenikającymi się wielopołaciowymi dachami, z cebulastym hełmem na kalenicy pseudotranseptu. Świątynia jako jedna z nielicznych budowli na terenie Hutkowa, ogrodzona jest sztachetowym płotem, obsadzonym, wysoką zielenią.

Wśród zabytkowego budownictwa ludowego na wyróżnienie zasługują domy nr 44, 62 i 82. Drewniane, konstrukcji zrębowej, niewielkie gabarytowo 3x1 osi, powstałe w I ćwierci XX w. Poza zabudowaniami, w południowej części miejscowości jest usytuowana niewielka, bardzo zniszczona, drewniana kapliczka, w której do niedawna znajdowała się ludowa rzeźba przedstawiająca św. Jana Nepomucena. Na wschodnim krańcu wsi, na skraju lasu, jest posadowiony współczesny krzyż przydrożny.

Kaczórki - Brak jednoznacznie potwierdzonych informacji odnośnie założenia miejscowości. Zapewne została założona przez Antoniego Tarnowskiego, który pod koniec XVIII w. prowadził aktywną akcję osadniczą w swoich dobrach krasnobrodzkich. Po raz pierwszy pojawiła się na mapie Kwatermistrzostwa Generalnego z lat 30 – tych XIX w. jako niewielki przysiółek, położony przy trakcie Zwierzyniec – Tomaszów. Według Słownika Geograficznego w 1827 r. w Kaczórkach było 20 domów i 159 mieszkańców, natomiast w końcu XIX w. 16 domów i 400 mieszkańców. Na terenie wsi w XIX w., znajdował się, należący do dóbr krasnobrodzkich folwark, zanikły już na początku następnego stulecia. Jeszcze w XIX w. Kaczórki były położone wśród dużych kompleksów leśnych, które były jedną z podstaw egzystencji ludności, tu m. in. funkcjonowały liczne maziarnie. Ponadto w XIX w. na terenie Kaczórek funkcjonowała karczma i tartak, nieistniejące w kolejnym stuleciu.

Wieś w układzie jednodrożnicowym, z obustronną rozluźnioną zabudową, w przewadze murowaną, z nielicznymi przykładami drewnianego budownictwa ludowego sprzed II wojny światowej. Należą do nich domy nr 7, 9, 23 i 29, konstrukcji zrębowej, nakryte dwuspadowymi dachami, niekiedy z bogatszym detałem w postaci profilowanych piętek rysi bądź klepkowych drzwi.

Na wyróżnienie zasługuje murowany krzyż przydrożny z 1907 r. fundacji Marcina Kowalczuka i Agnieszki Kawczychy, otoczony sztachetowym płotkiem.

Krasnobród - miasto zostało lokowane na surowym korzeniu na prawie magdeburskim w 1572 r. z inicjatywy Barbary z Udryckich i jej męża Stanisława Lipskiego.¹ Po podziale spadku po Lipskich - przeprowadzonym w 1577 r. - dobra krasnobrodzkie otrzymał Jan Lipski podkomorzy bełski. W 1598 r. Lipski sprowadził do Krasnobrodu Żydów, co miał przyspieszyć rozwój gospodarczy miasta. W posiadaniu Lipskich dobra krasnobrodzkie znajdowały się jeszcze w 1619 r. W tym okresie Krasnobród był znaczącym ośrodkiem innowierców – istniał tu zbór kalwiński, odnotowywany do 1660 r. oraz szkoła ariańska. Bezpośrednio po Lipskich dobra prawdopodobnie stały się własnością Firlejów, z których Andrzej był wzmiankowany w rejestrach poborowych z 1659 r. W 1671 r. córka Andrzeja – Barbara – wniosła dobra w posagu Janowi Stanisławowi Tarnowskiemu, w rękach których były do 1879 r. Zapewne w tym okresie dobra krasnobrodzkie wykrystalizowały swój zasięg. W drugiej połowie XIX w. w ich skład

¹ Dzieje Krasnobrodu opracowano na podstawie informacji zawartych w: K. Słowik, Krasnobród, skrócone studium historyczno – urbanistyczne, Lublin 1991, mps. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Delegatura w Zamościu oraz J. Górak, Miasta i miasteczka Zamojszczyzny, Zamość 1990.

wchodziły: folwarki Krasnobród, Koziawoda, osady Krasnobród oraz wsie Jacnia, Hutki, Kaczórki, Malewyszczyna, Huciska, Stara Huta, Potok Senderki i Majdanek Kasztelański.

Nieodzowna jest wzmianka dotycząca walk w trakcie powstania styczniowego, które miały miejsce na terenach wokół Krasnobrodu niestety zakończonych porażkami wojsk powstańczych. Upadek powstania przyniósł dla miasta dotkliwe konsekwencje, gdyż stracił prawa miejskie, natomiast siedzibę gminy przeniesiono do Podklasztoru. Od 1879 r. dobra należały do Nostitz – Jackowskich, następnie do M. Chmyzowskiego, ten zaś w 1890 r. sprzedał je Kazimierzowi Fudakowskiemu, którego spadkobiercy byli ostatnimi właścicielami.

Prawdopodobnie głównym czynnikiem miastotwórczym w przypadku Krasnobrodu było usytuowanie na ważnym ówczesnie szlaku handlowym, prowadzącym z Lublina przez Turobin, Szczepieszyn do Lwowa. Niestety lokacja Zamościa, która miała miejsce ćwierć wieku później, spowodowała zmianę przebiegu traktu i ominięcie Krasnobrodu, co doprowadziło do trwającego ponad dwa wieki zastoju. Dodatkowym czynnikiem hamującym rozwój miasta były liczne, szczególnie w XVII w., najazdy Tatarów, Kozaków i Szwedów, połączone z grabieżami i pożarami Krasnobrodu.

Należy jednak zaznaczyć, że stagnacja dotyczyła przede wszystkim strony rzemieślniczo – handlowej miasta, natomiast od połowy XVII w. widoczny jest wzrost znaczenia Krasnobrodu jako miejsca kultu religijnego związanego z objawieniem się Matki Boskiej (patrz Podklasztor). Wówczas to zarówno w centrum jak i na obrzeżach powstały liczne karczmy zapewniające pielgrzymom miejsca noclegowe.

Układ urbanistyczny miasteczka oparty został na wspomnianym trakcie lwowskim. Na jego przebieg, zgodnie z zasadami prawa magdeburskiego, nanizano zbliżony do kwadratu rynek, z którego wychodziły pod kątem prostym cztery ulice. W pierzejach rynkowych wytyczono działki, które stopniowo zabudowywano. Jak wcześniej wspomniano rozwój miasta został zahamowany na początku XVII w., dlatego też możemy domniemywać, iż wypełnianie zabudową przyrynkowych parcel było długotrwałym procesem. Układ szachownicowy, charakterystyczny dla miast zakładanych na prawie magdeburskim, początkowo ograniczył się do kwartałów przyrynkowych z tzw. blokami zatylnymi. Dalsze szachownicowe rozrastanie się miasta ograniczone było warunkami terenowymi. Jedynymi korzystnymi kierunkami do rozwoju były pd. – wsch. i pd. – zach. Tam też, wzdłuż traktu, powstały przedmieścia – Zapiasek, Namule i Borki (Podklasztor), które z czasem włączone zostały do Krasnobrodu.

Obecnie układ urbanistyczny Krasnobrodu stanowią trzy sprzężone ze sobą elementy: zespół pałacowo – parkowy, zespół klasztorny (pierwotnie funkcjonujący w osobnym organizmie osadniczym – Podklasztorze) powiązany z aleją Najświętszej Marii Panny i

towarzyszącymi jej kaplicami oraz właściwe miasteczko. O ile dwa pierwsze elementy zachowały swe kształty, to pierwotny, szachownicowy układ miasta został poważnie zniekształcony wielokrotnymi pożarami i następującymi po nich bezładnymi odbudowami. Na płytę rynku wprowadzono wygradzoną niskim, kamiennym murkiem zieleń, uliczki wytyczano kierując się jednostkowymi potrzebami mieszkańców, a nie myślą urbanistyczną. Zabudowa powstająca po II wojnie światowej w niewielkim stopniu nawiązuje do wcześniej istniejącej, zarówno gabarytami, jak i układem.

Na terenie Krasnobrodu funkcjonowało kilka obiektów kultu religijnego, po których obecnie brak jest śladów. Najstarszym była, zapewne drewniana, świątynia rzymsko – katolicka, związana z parafią erygowaną wkrótce po lokacji miasta. Tenże kościół jeszcze przed 1595 r. został zamieniony na zbór innowierczy, po czym po emigracji kalwinów, w 1672 r. opuszczoną świątynię przekazano świeżo osiadłym w mieście dominikanom. W 1690 r. dominikanie, z fundacji Marii Sobieskiej, rozpoczęli prace przy wznoszeniu nowego, murowanego kościoła i klasztoru w pobliskim Podklasztorze (patrz Podklasztor), gdzie objawiła się Matka Boska. Tamże przeniesiono parafię, natomiast zrujnowany, drewniany kościół prawdopodobnie wkrótce potem rozebrano.

Wokół kościoła był ulokowany cmentarz grzebalny, który poza obręb miasta przeniesiony został w dopiero w 1844 r. Nowe miejsce wytyczono u stóp Góry Chełmowej. W 1881 r. jego obszar powiększono i wydzielono kwaterę dla prawosławnych. Na jego terenie wyróżniają się zbiorowe mogiły uczestników licznych bitew jakie rozegrały się w okolicach Krasnobrodu, m. in. powstańców styczniowych z oddziału M. Lelewela - Borelowskiego, żołnierzy z kampanii wrześniowej oraz żołnierzy austriackich i rosyjskich z okresu I wojny światowej.

Drugim, niemal równie starym obiektem kultu była bożnica. Żydzi już w 1598 r. otrzymali od Jana Lipskiego przywilej umożliwiający im osiedlenie się w mieście oraz prowadzenie warsztatów rzemieślniczych i zajmowanie się handlem. W XVII w. zajmowali większość, najbardziej wartościowych parcel rynkowych i ich liczba stale się zwiększała. Dla zaspokojenia swych potrzeb religijnych przed 1680 r. wybudowali murowaną bożnicę, która była zlokalizowana na wschód od rynku. Z archiwalnych fotografii wynika, że wybudowano ją w stylu renesansowym. Bożnica została spalona w czasie I wojny światowej. W 1923 r. odbudowano ją według projektów J. Marguliesa, z istotną zmianą tj. zastąpienie pierwotnego dachu mansardowego czterospadowym. W pobliżu bożnicy znajdowała się murowana mykwa i dom rabina. Budowle te zniszczone zostały przez Niemców w 1943 r.

Z funkcjonowaniem społeczności żydowskiej wiąże się istnienie kirkutu, który był

zlokalizowany przy ul. Kościuszki (prowadzącej do Wólki Husińskiej) ok. 600 m. na południe od rynku. Początki cmentarza sięgają XVII w., natomiast ostatnie pochówki miały miejsce w 1942 r. Po II wojnie cmentarz uległ dewastacji, obecnie brak jest na jego terenie nagrobków.

Trzecim obiektem kultu religijnego była cerkiew, która istniała w Krasnobrodzie już w końcu XVI w. Początkowo należała do grekokatolików i nosiła wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Wzniesiona z drewnianych bali, kryta gontem, na planie prostokąta z kruchtą i zakrystią. Zanedbana, pozbawiona właściwej opieki, została rozebrana przed 1842 r.

W 1870 r. wybudowano nową, murowaną cerkiew prawosławną oraz dzwonnice, według projektów Jakimowskiego z ikonostasem akademika Wasiliewa.² Cerkiew rozebrana została w końcu lat 20 XX w., zaś na tym terenie wybudowano w 1934 r. siedmioklasową szkołę powszechną (po wojnie mieszczącą Urząd Gminy).

Wspomniane obiekty sakralne znajdowały się na terenie Krasnobrodu, natomiast poza miastem jest usytuowany zespół rezydencjonalny.

Na podstawie analizy źródeł archiwalnych możemy domniemywać, że pierwotnie brodu na Wieprzu, strzegł zamek. Niestety nie dysponujemy przekazami pozwalającymi na określenie czasu jego powstania, wyglądu oraz materiału z jakiego został wykonany. W II połowie XVI w., w nowym miejscu powyżej brodu, wybudowano drewniany, piętrowy dwór z galerią, który istniał jeszcze w I połowie XVIII w.

Prawdopodobnie po 1671 r. wzniesiony został nowy murowany dwór dla Tarnowskich, zachowany z licznymi przebudowami, do dnia dzisiejszego. Pierwsza znacząca przebudowa, została przeprowadzona z inicjatywy Antoniego Tarnowskiego na początku XIX w. Miała ona na celu przekształcenie stosunkowo skromnego dworu w rezydencję magnacką. Dobudowano wówczas m. in. klasycystyczny fronton, natomiast wnętrza pokryto polichromiami, które namalował w 1612 r. Jan Francuz.³ Także w tym też czasie powstała murowana oficyna połączona z dworem otwartą arkadowo, ćwierćkolistą galerią. Ponowna przebudowa miała miejsce przed rokiem 1820, a jej zwieńczeniem było pokrycie polichromiami wnętrz, których autorami byli malarze lwowscy Jan Mielicki i Józef Tuszyński.⁴ W końcu XIX w., jeszcze raz przebudowano pałac, co było związane z przeznaczeniem go na potrzeby zakładu leczniczego stworzonego przez Kazimierza Fudakowskiego. Prawdopodobnie wówczas

² Archiwum Państwowe w Lublinie, akta RGL II, sygn. 1870 : 35

³ I. Rolska – Boruch. Siedziby szlacheckie i magnackie na terenie Lubelszczyzny w XVII-XVIII w. Lublin 1999

⁴ K. Wyszynska, Krasnobród. d. pałac na Podzamku. Zamość 1985. Mps. SOZ O/Zamość

zamalowano polichromie. Funkcje rezydencjonalne przywrócił pałacowi syn Kazimierza również Kazimierz na początku XX w. Pałac został uszkodzony podczas I wojny światowej, a następnie odbudowany według projektu Jana Koszczyc – Witkiewicza z 1916 r., z licznymi jednak odstępstwami. Ponownie zniszczony pożarem w 1959 r., odbudowany w 1962 r.

Równolegle z dworem istniał zespół folwarczny. Folwark Krasnobród w końcu XIX w. liczył 11 budynków murowanych i 26 drewnianych. Obiekty wchodzące w jego skład sukcesywnie, po śmierci technicznej, były wymieniane na nowe, dlatego też najstarsze obecnie budynki pochodzą z końca XIX w. Z nich do odnotowania kuźnia, oficyna dworska tzw. rybakówka oraz rządcówka. Na początku XX w. powstały: stajnia i dwa budynki folwarczne, przebudowane po II wojnie światowej. W okresie międzywojennym wybudowano: drugą stodołę, wieżę ciśnień i dom młynarza. Niemal wszystkie obiekty są murowane, zazwyczaj przy użyciu białego kamienia wapiennego, niekiedy uzupełnianego cegłą lub drewnem.

W południowej częściowo zatartego podjazdu znajduje się murowana kapliczka z XIX w. Należy tu jednak odnotować, że poza pałacem i przylegającą doń oficyną pozostałe dawne obiekty folwarczne znajdują się w złym stanie. Cały zespół otoczony jest pozostałościami parku założonego jeszcze w II poł. XVII w., przekomponowanego w krajobrazowy na przełomie XVIII i XIX w., którego czytelny układ zachował się do dnia dzisiejszego.

Po drugiej wojnie zespół utracił rezydencjonalne funkcje, początkowo przeznaczono go na sanatorium przeciwgruźlicze, potem rehabilitacyjne dla dzieci.

Obecna zabudowa Krasnobrodu w niewielkim stopniu przypomina tę z początku XX w. Z zachowanych materiałów ikonograficznych wynika, że w tym czasie Rynek był zabudowany szczytowo ustawionymi, drewnianymi domami z podcieniami, wspartymi na drewnianych słupach, nakrytymi naczółkowymi dachami, z wydatnymi daszkami okapnikowymi. Nieliczne były domy z dwuspadowymi dachami. Większość z tych domów uległa zniszczeniu podczas pierwszej wojny światowej. Obiektom licznie powstającym w okresie międzywojennym nadawano już układ kalenicowy, przy zachowaniu podcieni, z nich także zachowały się nieliczne.

Pośród zabytkowej zabudowy Krasnobrodu do odnotowania jest kilka ciekawych obiektów, m.in. murowane kramy pochodzące z 2 połowy XIX w., usytuowane w północnej pierzei dawnego Rynku. Założone na planie wydłużonego prostokąta, z podcieniem wzdłuż elewacji frontowej, wspartym na jedenastu filarach (dolne części filarów zostały zeszcpeczone lastrykowymi okładzinami). Na osi podcienia trójkątny szczyt z półkolistym oknem. Ściany szczytowe budynku oszkarpowane. Całość nakryta dachem czterosпадowym z powiekami. Z 1890 r. pochodzi stara apteka - i jednocześnie dom aptekarza - wybudowana dla

I. Niedzielskiego. Murowana, założona na wydłużonym prostokącie, nakryta dachem naczółkowym. Naroża apteki boniowane, część okien elewacji frontowej i drzwi ujęte bogato zdobionymi nadprożami.

W pobliskim lesie, na południe od miasta, znajduje się kaplica z obrazem św. Rocha, wybudowana w pobliżu źródła, którego woda ma lecznicze właściwości. Pierwsza kaplica wzniesiona została ok. połowy XVII w., kolejne zachowały tradycję miejsca. Poprzednia zniszczona została w 1933 r. przez upadające drzewo. Obecnie istniejąca była budowana w latach 1934 – 1945 r., początkowo dzięki funduszom Kazimierza Fudakowskiego. Podobnie jak jej poprzedniczki jest drewniana, konstrukcji wieńcowej, nakryta dachem brogowym.

Z nieistniejącej zabudowy do odnotowania drewniany ratusz miejski po raz ostatni wzmiankowany w 1879 r., młyn wodny na przedmieściu Podzamek, wybudowany pod koniec XIX w., trzykondygnacyjny, drewniany, konstrukcji ryglowej, rozebrany w 1988 r. Ponadto w Krasnobrodzie na przełomie XIX i XX w. funkcjonowało kilka fabryk: kafli, gontów, mebli giętych i zapalek, o których już w okresie międzywojennym brak wzmianek.

Majdan Wielki - Pierwsze wzmianki związane z Majdanem Wielkim pochodzą z 1751 r. Z późniejszych przekazów wynika, że w tym okresie wieś wchodziła w skład niegrodowego starostwa w Tarnawatce, należącego do Zamoyskich. Po pierwszym rozbiorze grunty starościńskie zostały przejęte przez rząd austriacki, a następnie przekazane Tadeuszowi Dzieduszyckiemu w zamian za inne dobra należące do niego. W 1812 r. w wyniku działań rodzinnych m. in. Majdan Wielki przypadł Józefowi Dzieduszyckiemu i jego spadkobiercom. W rękach Dzieduszyckich dobra znajdowały się do 1897 r., następnie były w posiadaniu Miączyńskich i Tyszkiewiczów, którzy zawiadywali nimi do reformy rolnej w 1944 r.

Na historycznej kartografii z lat 30 – tych XIX w. występuje już jako duża miejscowość, ze znaczną liczbą zabudowań, w 1827 r. odnotowano tu 87 domów i 487 mieszkańców. W końcu XIX w. ilość domów utrzymała się w zbliżonej wielkości, natomiast liczba mieszkańców do 727 wzrosła.

Wieś o układzie jednodrożnicowym, z obustronną, rozluźnioną zabudową wyjątkowo licznie nasycona drewnianym budownictwem ludowym. Na terenie Majdanu Wielkiego jest ponad 300 numerów administracyjnych, spośród nich około 50 to drewniane domy powstałe przed II wojną światową lub tuż po jej zakończeniu. Niewątpliwie jest to ewenement na skalę regionalną. Godne podkreślenia jest także to, że we wsi mamy wyjątkową różnorodność typów zabudowy, występują bowiem domy ustawione szczytowo jak i kalenicowo, kryte dachami dwuspadowymi, czterospadowymi czy naczółkowymi, z bogatą dekoracją lub jej pozbawione,

o różnej ilości traktów, w znacznej ilości oszalowane. Wspólną cechą zabudowy Majdanu jest posadowienie na wąskich działkach, ogrodzonych od frontu sztachetowym płotem, z licznymi budynkami gospodarczymi skupionymi w głębi parceli.

W zachodniej części miejscowości znajduje się współczesny, murowany kościół filialny rzymsko – katolicki, reprezentujący stosunkowo skromne walory architektoniczne.

Do odnotowania także liczne krzyże przydrożne, z których najciekawsze to: drewniany krzyż na wschodnim krańcu wsi powstały zapewne na początku XX w., figura z rzeźbą przedstawiającą Matkę Boską z Dzieciątkiem wybudowana w 1916 r., znajdująca się przy domu nr 45 oraz żeliwny krzyż na zwężającej się ku górze kolumnie z 1906 r. usytuowany w pobliżu kościoła. Ponadto we wsi są dwa krzyże wybudowane w latach 50 – tych XX w. pozbawione jednak znaczniejszych walorów zabytkowych.

Z miejsc pamięci narodowej uwagę zwraca - usytuowany przy szkole - obelisk poświęcony pamięci 43 żołnierzy Armii Kraków bestialsko zamordowanych przez hitlerowców we wrześniu 1939 r. Pomnik ufundowany został przez mieszkańców Majdanu w 25 rocznicę wydarzeń.

Na zachodnim krańcu Majdanu ulokowano duży zakład przemysłowy, z którego wydzielono część budynków, po przebudowie przeznaczonych na dom opieki społecznej.

Majdan Mały - Pierwsze informacje dotyczące Majdanu Małego znajdują się w pochodzącym z 1722 r. spisie miejscowości powiązanych z greckokatolicką parafią w Pańkowie. W tym okresie wieś wchodziła w skład niegrodowego starostwa w Tarnawatce, należącego w XVIII w. do Zamoyskich. Po pierwszym rozbiórze grunty starościńskie zostały przejęte przez rząd austriacki, a następnie przekazane Tadeuszowi Dzieduszyckiemu w zamian za dobra należące do niego. W 1812 r. w wyniku działów rodzinnych m. in. Majdan Mały przypadł Józefowi Dzieduszyckiemu i jego spadkobiercom. W rękach Dzieduszyckich dobra znajdowały się do 1897 r., następnie były w posiadaniu Międzyńskich i Tyszkiewiczów, którzy zawiadywali nimi do reformy rolnej w 1944 r. Wieś była odnotowana na mapie Kwatermistrzostwa Generalnego z lat 30 – tych XIX w. jako znaczący punkt osadniczy. Według Słownika Geograficznego w 1827 r. odnotowano tu 98 domów i 329 mieszkańców.

Pierwotnie wieś w układzie jednodrożnicowym, wzdłuż osi W – Z, z obustronną, rozluźnioną zabudową. We wschodniej części miejscowości zachowało się nawsie, pojawiające się na kartografii z początku XX w., wokół którego początkowo nie było zabudowy. Dopiero w okresie międzywojennym na jego obrzeżach pojawia się zabudowa, z czasem przenosząca się w kierunku południowym wzdłuż drogi do Zielonego.

We wschodniej części Majdanu, przy nawsiu, usytuowana jest drewniana szkoła pochodząca z lat 50 – tych XX w., nakryta dachem naczółkowym, z gankiem na osi. Nieopodal znajduje się współczesny, murowany kościół filialny, o skromnych walorach architektonicznych. We wsi odnotowano 5 krzyży przydrożnych, jeden wybudowano na początku XX w. (przy szkole), drugi w 1934 r. (przy domu nr 108), natomiast pozostałe powstały już po II wojnie światowej.

Malewsczyzna - Brak jest jednoznacznie potwierdzonych informacji dotyczących czasu powstania miejscowości. Po raz pierwszy wieś pojawia się na mapie Kwatermistrzostwa Generalnego z lat. 30 – tych XIX w. jako niewielki przysiółek, co pozwala domniemywać, że została założona na przełomie XVIII/XIX w. W początkowym okresie istnienia wchodziła w skład dóbr krasnobrodzkich należących do Antoniego Tarnowskiego. Dalsze dzieje własnościowe są tożsame z Krasnobrodem. W końcu XIX w. wieś wzmiankowana w Słowniku Geograficznym, liczyła wówczas 16 domów i 118 mieszkańców.

Wieś o układzie jednodrożnicowym, pierwotnie z rozluźnioną, jednostronną zabudową, która dopiero po II wojnie światowej przekształciła się w obustronną. Zabudowa w przeważającej części drewniana, powojenna, bez wyróżniających się walorów. W pobliżu domu nr 27 jest usytuowany murowany krzyż przydrożny z 1905 r. fundacji mieszkańców wsi, otoczony sztachetowym płotkiem, w narożach którego kamienne słupki.

Ponadto wśród obiektów posiadających wartości kulturowe należy wymienić translokowaną plebanię z początku XX w. usytuowaną w południowej części wsi.

W północnej części miejscowości, w 1998 r. wybudowano niewielką, drewnianą kapliczkę, nakrytą dwuspadowym daszkiem z sygnaturką. Na południowym krańcu Malewsczyzny jest posadowiony współczesny, metalowy krzyż z obrazem przedstawiającym Chrystusa Serce Gorejące, pod metalowym półkolistym zadaszeniem.

Namule (ob. część Kaczórek) Niewielka osada założona zapewne w II połowie XIX w., gdyż brak jej na wcześniejszej kartografii, a w Słowniku Geograficznym z końca XIX w. jest jedynie sucha notka potwierdzająca istnienie Namula (nie należy jednak mylić z Namulem przedmieściem Krasnobrodu). Jeszcze w okresie międzywojennym była to osobna miejscowość, połączona w jeden organizm z Kaczórkami dopiero w latach 80 tych XX w.

Wieś w układzie jednodrożnicowym, z zabudową pierwotnie jednostronną, usytuowaną po północnej stronie drogi, przekształconą w obustronną dopiero w ostatnich latach. Z zabudowy użyteczności publicznej do odnotowania szkoła pochodząca z przełomu XIX/XX

w. Wśród zabudowy brak jest ciekawszych przykładów zabytkowego budownictwa ludowego, dominują domy murowane, bez charakterystycznych cech regionalnych. Ponadto w środkowej części wsi usytuowany jest murowany krzyż przydrożny z 1906 r.

Podklasztor (ob. część Krasnobrodu) - Początki miejscowości wiążą się z objawieniem jakiego doznał w 1640 r. Jakub Ruszczyk, który dla upamiętnienia miejsca i wydarzenia ufundował wystawienie rzeźby przedstawiającej Matkę Boską. Po zniszczeniu figury przez Kozaków w 1648 r., na tym miejscu wystawiono drewnianą kaplicę, ponownie spaloną tym razem przez Tatarów. Wkrótce potem wzniesiono nową kaplicę, tym razem fundacji Katarzyny Zamoyskiej, która przetrwała do 1672 r. Wielokrotne odbudowywanie kaplicy świadczyło o sile oddziaływania wydarzenia religijnego na umysły okolicznych mieszkańców. Niewątpliwie miało to także przełożenie na dalszy rozwój terenu, gdyż sprowadzeni w 1664 r. do Krasnobrodu przez Jana Sobiepana Zamoyskiego dominikanie, otrzymali pozwolenie na wybudowanie nowego kościoła i klasztoru właśnie w miejscu objawienia się Matki Boskiej. Prace budowlane prowadzone przez architekta Jan Michała Linka, rozpoczęto w 1690 r., a ukończono w 1699 r. Fundatorką świątyni była Maria Kazimiera Sobieska, która dzięki krasnobrodzkiej wodzie doznała cudownego ozdrowienia. Na początku XVIII w. wzniesiono założone w czworobok budynki klasztorne. Budynki te noszą cechy architektury obronnej widoczne, poza masywnością murów, w częściowym zachowaniu otworów strzelniczych, co niewątpliwie wiązało się z licznymi wojnami tego okresu. Fasadę kościoła przebudowano w latach 1767 – 1768, w 1778 r. powstała brama w ogrodzeniu cmentarza przykościelnego. W 1795 r. na terenie części folwarcznej klasztoru wybudowano, zachowany do dnia dzisiejszego, modrzewiowy spichlerz.

Rozprzestrzenianie się kultu spowodowało napływ w okolice klasztoru osadników, co wiązało się z rozwojem zabudowy mieszkalnej lokowanej przy drodze do Krasnobrodu i Tomaszowa. Natomiast przy drodze do Hutkowa powstał ciąg kaplic związanych z procesjami religijnymi. W I połowie XIX w. było tu już osiem kaplic, z których przetrwały cztery: św. Onufrego, św. Anny i św. Mikołaja, św. Antoniego i Objawień Najświętszej Marii Panny. Kaplica św. Onufrego wybudowana w 1846 r., dzięki fundacji małżonków Kukułowicz, murowana, założona na planie ośmioboku, nakryta dachem brogowym. Kaplica św. Anny i św. Mikołaja powstała w I połowie XIX w., drewniana, oszalowana, na planie prostokąta, nakryta dachem dwuspadowym. Kaplica św. Antoniego drewniana, oszalowana, założona na planie prostokąta, nakryta dachem dwuspadowym. Kaplicę Objawień Najświętszej Marii Panny zwaną „Na wodzie”, podobnie jak pozostałe wybudowano w I połowie XIX w. Założona na

planie litery T, drewniana, oszalowana, nakryta przenikającymi się dachami dwuspadowymi. Kaplica ta związana jest ze źródłem, którego wyjątkowych właściwości woda uznawana była od wieków za cudowną. Prowadząca do kaplic aleja obsadzona została w połowie XIX w. trzema szpalerami brzoź, lip i kasztanowców.

Podklasztor wraz ze wsią Dominikanówka do 1864 r. stanowił własność dominikanów. Po upadku powstania styczniowego i kasacie klasztoru na gruntach należących do zakonników uwłaszczono chłopów. Te wydarzenia oraz przeniesienie do wsi siedziby gminy z Krasnobrodu zaowocowało szybkim rozwojem miejscowości, który uwidocznił się wznoszeniem w tym okresie licznej zabudowy, z której część miała bardziej okazałą formę.

Z lat 80 – tych XIX w. na terenie Podklasztoru zachowało się kilka ciekawych obiektów. Jednym z nich jest dawny Urząd Gminny usytuowany przy obecnej Alei Najświętszej Marii Panny 2, murowany parterowy, z nabudowanym szczytem na osi. Przy Alei NMP 8 zachował się drewniany dom nr 8, konstrukcji wieńcowej, na planie wydłużonego prostokąta, nakryty dachem naczółkowym, z gankiem od frontu.

Ponadto na terenie Podklasztoru znajduje się kilka ciekawych krzyży przydrożnych. Najstarszym z nich jest murowany krzyż z 1897 r., osadzony na postumencie zwieńczonym obeliskiem, usytuowany u zbiegu ul. Tomaszowskiej i ul. Spokojną. Z tego okresu pochodzi także murowany krzyż znajdujący się przy ul. Tomaszowskiej, mający bardziej uproszczoną formę. Krańce Alei Najświętszej Marii Panny zamykają dwa murowane krzyże, jeden z końca XIX w., drugi z 1916 r. osadzone na postumentach zakończonych obeliskami. W pobliżu zespołu klasztornego, przy drodze do Tomaszowa znajduje się kolejny murowany krzyż przydrożny z 1905 r. fundacji Błażeja i Katarzyny Radlińskich.

Na gruntach wsi w XIX w. funkcjonowała niewielka osada młyńska, zwana Turzyniec, należąca do dóbr krasnobrodzkich. Pod koniec XIX w. został tu wybudowany, kontynuując tradycję miejsca, drewniany młyn, który w wyniku śmierci technicznej zawalił się w 1993 r. Jak wcześniej wspomniano niemal do końca XIX w. zabudowa wsi koncentrowała się przy drodze Krasnobród – Tomaszów. Dopiero w 4 ćwierci XIX w. wytyczone zostają, na północ od wyżej wymienionego szlaku, równoległe do niego, dwie niewielkie uliczki (obecna Łąkowa i Królowej Marysieńki), przy których szybko powstaje okazała zabudowa (m.in. Urząd Gminy i karczma). Także w tym czasie zabudowywana zostaje ul. Spokojna prowadząca na cmentarz grzebalny. Dopiero w okresie międzywojennym powstaje zabudowa przy Alei NMP, jednak przy zachowaniu pewnej strefy ekspozycyjnej kaplic. Ten okres zamknął proces formowania się zrębów układu Podklasztoru. Po II wojnie światowej mamy już do czynienia jedynie z uzupełnianiem zabudową wolnych parcel.

Współcześnie układ przestrzenny Podklasztoru został wzbogacony Kalwarią Krasnobrodzką założoną na tyłach kościoła, położoną wśród leśnych drzew z drewnianymi stacjami.

Potok – Senderki - Pierwotnie były to dwie miejscowości założone na terenach dóbr krasnobrodzkich w 1765 r. przez Antoniego Tarnowskiego, w ramach prowadzonej prze niego akcji osadniczej. Prawdopodobnie na przełomie XVIII/XIX w. obie miejscowości zostały połączone. Dzieje własnościowe do 1944 r. są analogiczne jak dla Krasnobrodu. W Senderkach co najmniej od początku XIX w. istniał kamieniołom oraz piec wapienny. Nie odnotowano tu jednak zabudowy siedliskowej, która jak się wydaje skupiła się w pobliskim Potoku, potwierdza to mapa Kwatermistrzostwa Generalnego z lat 30 – tych XIX w.

Wieś w pełnej nazwie tak jak obecnie tj. Potok – Senderki wymieniana jest w Słowniku Geograficznym z końca XIX w. Nadal na terenach wsi funkcjonował kamieniołom, z którego wydobywano pokłady kamieni wapiennych i piaskowca, które po wydobyciu transportowano do Józefowa, gdzie wyrabiano z nich nagrobki, kamienie młyńskie i żarnowe. Obecnie kamieniołomy są nieczynne. W tym czasie w Potoku istniał folwark należący do dóbr krasnobrodzkich. Na terenie folwarku znajdowały się trzy budynki dworskie, natomiast we wsi 25 chłopskich. We wsi i na folwarku mieszkało 169 mieszkańców (k. XIX w.). W latach 80 – tych XIX w. grunty folwarczne rozsprzedano i obecnie brak jest po nich śladów w terenie.

Zarówno Senderki jak i Potok nie tworzą jednego ciągu zabudowy, połączone są jedynie nazwą. Obie osady mają układ jednodrożnic, z jednostronną, luźną zabudową w całości powstałej po II wojnie światowej, z dominującym drewnem jako budulcem.

Do odnotowania dwa murowane, krzyże przydrożne w Senderkach i Potoku. Oba posadowione są wśród drzew i ogrodzone sztachetowym płotkiem, trójkondygnacyjne, z bogatą dekoracją architektoniczną w partii środkowej. Krzyż z Senderek wybudowano w 1910 r., natomiast w Potoku w 1934 r.

Szur - Wieś po raz pierwszy wymieniona w materiałach źródłowych jako jedna z miejscowości wchodzących w skład starostwa niegrodowego w Tarnawatce, należącego w XVIII w. do Tomasza Zamoyskiego. Jej początki zapewne należy łączyć z Sebastianem Szurem, który w 1699 r. został odnotowany w dokumencie sprzedaż Rachodoszczy. Po pierwszym rozbiorze grunty starościńskie zostały przejęte przez rząd austriacki, a następnie przekazane Tadeuszowi Dzieduszyckiemu w drodze wymiany za inne dobra należące do niego. W 1812 r. w wyniku działów rodzinnych m. in. Majdan Wielki przypadł Józefowi

Dzieduszyckiemu i jego spadkobiercom. W rękach Dzieduszyckich dobra znajdowały się do 1897 r., następnie były w posiadaniu Międzyńskich i Tyszkiewiczów. Od 1903 r. Szur był własnością Zofii z Tyszkiewiczów Czartoryskiej.

Na Mapie Kwatermistrzostwa z lat 30 XIX w. Szur jest widoczny jako niewielki przysiółek. W końcu XIX w. wymieniona w Słowniku Geograficznym, gdy liczyła 60 mieszkańców mieszkających w 6 domach. Do lat 70 – tych XIX w. wchodziła w skład dóbr Tarnawatka, należących do Dzieduszyckich.

Zarówno wówczas jak i obecnie położona w dużym kompleksie leśnym, który jak wydaje się stanowił podstawowe źródło utrzymania mieszkańców. Pierwotny kształt wsi, będący wynikiem XVIII – wiecznej komasacji, zapewne odbiegał od obecnego i był charakterystyczny dla wsi samotniczej. Jednak już na początku XX w. osada nie stanowiła zwartej zabudowy, a dwa odrębne skupiska zagród. Mniejsza, zachodnia część o układzie owalnym, z nawsiem, w centrum którego drewniany krzyż pochodzący z okresu międzywojennego, otoczony sztachetowym płotkiem, z czterema brzożami w narożach. Wschodnia część wsi obecnie o charakterze ulicówki, z obustronną, rozluźnioną zabudową, w przewadze drewnianą, powojenną.

Zielone – Miejscowość pierwszy raz odnotowana w 1578 r. w rejestrze poborowym jeszcze jako Huta Zielone. W XVII w. wchodziła w skład starostwa niegrodowego w Tarnawatce, należącego wówczas do Zamoyskich. Po pierwszym rozbiórce grunty starościńskie zostały przejęte przez rząd austriacki, a następnie przekazane Tadeuszowi Dzieduszyckiemu w zamian za inne dobra należące do niego. W 1812 r. w wyniku działań rodzinnych m. in. Zielone przypadło Józefowi Dzieduszyckiemu i jego spadkobiercom. W rękach Dzieduszyckich dobra znajdowały się do 1897 r., następnie były w posiadaniu Międzyńskich i Tyszkiewiczów, którzy zawiadywali nimi do reformy rolnej w 1944 r.

W 1827 r. liczyła 308 mieszkańców mieszkających w 46 domach. Pod koniec XIX w. nieznacznie zwiększyła się liczba mieszkańców do 391, przy zachowanej bez zmian ilości domów. Na mapie Kwatermistrzostwa odnotowany jest tu folwark, funkcjonujący do lat 20 – tych XX w., po którym obecnie brak śladów w terenie, podobnie jak po drugim folwarku Przejma, usytuowanym nieopodal. Z nieistniejącej zabudowy warto również odnotować młyn (1715 r.) oraz karczmę i browar (1722 r.)

Układ wsi jednodrożnicowy, z rozluźnioną, od początku obustronną zabudową, w drewnianych opłotkach, z dominującym ustawieniem kalenicowym. Charakterystycznym elementem są wąskie działki, na zamknięciu których stodoły z wrotami na przestrzał

umożliwiającymi przejazd na pole.

Na terenie wsi nielicznie zachowano drewniane budownictwo ludowe sprzed II wojny światowej. Zazwyczaj bardzo skromne konstrukcje zrębowej, niekiedy oszalowane, nakryte dwuspadowymi dachami. Jedynie w kilku przypadkach mamy do czynienia z bogatszą dekoracją w postaci podrzeźbionych obramień okiennych bądź profilowanych rysy

W północnej części miejscowości, przy drodze Krasnobród – Tomaszów jest usytuowana szkoła z lat 30 – tych XX w. Drewniana, otynkowana, założona na planie prostokąta, nakryta dachem naczółkowym z trójosiowym ganeczkiem od frontu. Na wschodnim krańcu wsi, między dwoma drzewami, znajduje się murowany krzyż przydrożny z 1930 r. z wnęką, w której znajduje się figura św. Floriana. W zachodniej części Zielonego podobny krzyż z tego samego okresu z rzeźbą przedstawiającą św. Antoniego. Ponadto we wsi są dwa współczesne krzyże, w środkowej części drewniany, natomiast w pobliżu szkoły metalowy.

5.2.2 Krajobraz kulturowy

Zgodnie z definicją zawartą w art. 3 pkt. 14 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami *Krajobraz kulturowy to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka. Najpełniej wyraża się poprzez dziedzictwo materialne, kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne - zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Ocalałe elementy krajobrazu kulturowego, stanowią o pamięci historycznej, tożsamej dla regionu. Należy jednak odnotować, iż na terenie gminy Krasnobród nie ma układów urbanistycznych i ruralistycznych wpisanych do rejestru zabytków, jak też parków kulturowych, najpełniej pokazujących współistnienie wspomnianych elementów krajobrazu. Pomimo tego, w Gminie mamy do czynienia z czytelnym, dobrze ukonstytuowanym krajobrazem kulturowym współtworzonym przez warunki przyrodnicze (pagórkowate ukształtowanie terenu, kompleksy leśne) powiązane z czynnikami wynikającymi z działalności człowieka (zurbanizowany obszar miejski, zespół poddominikański, zespół pałacowo-parkowy, liczne kapliczki oraz układy ruralistyczne).*

5.2.3 Zabytki nieruchomości

Urbanistyka i ruralistyka:

Jedyną miejscowością na terenie gminy posiadającą ślady zurbanizowania jest Krasnobród, gdzie doszło, w latach 70 XVI w., do lokacji miasta na surowym korzeniu. Miasto lokowano według zasad prawa magdeburskiego z czworobocznym rynkiem, którego osie pierzei – południowej i wschodniej, przecinał trakt komunikacyjny, natomiast z naroży rynku wyprowadzono pod kątem prostym ulice. Wówczas też wokół pierzei rynkowych wykształciły się kwartały przyrynkowe z uliczkami zatylnymi. Przesunięcie przebiegu szlaku handlowego na północ, w kierunku Zamościa i Tomaszowa, zahamowało rozwój miasta zarówno jako ośrodka wymiany handlowej jak i organizmu miejskiego. Dlatego też stosunkowo słabo wykształcił się jego szachownicowy układ, zaplanowany zgodnie z ówczesnymi wymogami urbanistycznymi. Brak tegoż układu oraz niedogodne warunki terenowe czyli podmokłe obszary na południe od miasta skierowały dalszą zabudowę na południowy – zachód i południowy – wschód. Jako pierwszy był poddany urbanizacji drugi kierunek czyli prowadząca przez Podklasztor droga na Tomaszów. W drugiej kolejności zabudowa kierowana była wzdłuż drogi do Wólki Husińskiej i Husin, gdzie powstały przedmieścia Zapiasek i Hutki Namule.

W obu przypadkach należy mówić o chaotycznym rozwoju, pozbawionym koncepcji urbanistycznej. Zwiastunem zmian w układzie urbanistycznym Krasnobrodu była regulacja drogi prowadzącej do Szczepieszyna, przeprowadzona na początku XX w. W jej wyniku utraciła swe dotychczasowe znaczenie droga do Krasnobrodu przez Hutki, natomiast podniesiona została ranga lokalnej drogi, znajdującej się na prawym brzegu Wieprza. Powyższa zmiana, wymusiła przekształcenie rynku, mające na celu ułatwienie komunikacji. Polegało ono na ukośnym odcięciu północnej części płyty rynkowej, którą następnie częściowo zabudowano murowanymi kramami. Działanie takie doprowadziło do zmiany zbliżonego do kwadratu rynku w trapezowy.

Chaosu dopełniły obie wojny światowe, w wyniku których dalszym znacznym przekształceniom uległo jądro układu czyli rynek z kwartałami przyrynkowymi. Pierwotnie zwarte pierzeje rynkowe czytelne są jeszcze na fotografiach i planach sprzed I wojny światowej. Zniszczenia, którym uległy podczas I wojny światowej, spowodowały poważne zmiany polegające na rozluźnieniu zabudowy oraz jej przekształceniu w kalenicową. W czasie II wojny światowej całkowicie zniszczona została zabudowa przyrynkowa, a wprowadzona nowa przyniosła zupełną dekompozycję układu. Pierzejowa zabudowa - powstała w miejscu nieistniejącej - nie jest utrzymana w linii regulacyjnej. Na płycie rynkowej wydzielono ahistoryczny skwer, na którym powstała zabudowa, usunięta dopiero w ostatnich latach.

Jak wcześniej wspomniano w końcu lat 80 – tych doszło do połączenia administracyjnego Krasnobrodu i Podklasztoru, będące konsekwencją wzajemnego napierania obu jednostek osadniczych. Należy przy tym zaznaczyć, że obie miejscowości zachowały swój pierwotny, odrębny charakter – Krasnobród miasta, natomiast Podklasztor wsi.

Układ wsi znajdujących się w gminie, jakkolwiek podlegał różnorodnym przekształceniom, jest mało urozmaicony. Podstawowym układem jest jednodrożnicowy, z jednostronną lub obustronną, rozluźnioną zabudową, wpisaną niekiedy w łagodny stok doliny rzecznej lub naturalnie ukształtowanego wzgórza. Nieodzwonnie jest jednak nadmienienie, że obecny układ jest konsekwencją przekształceń wcześniejszego typu wsi, charakterystycznego dla komasacji z k. XVIII w. tj. rzędówki i jej XIX – wiecznego wariantu - wielodrożnej rzędówki. Najbardziej reprezentatywnymi przykładami tych układów są: Huta Stara, Hucisko, Hutków, Husiny, Dominikanówka, Majdan Wielki i Wólka Husińska.

Architektura sakralna:

Parafia, na terenie właściwego Krasnobrodu, została erygowana prawdopodobnie wkrótce po lokacji miasta, w 4 ćw. XVI w. Niedługo potem wzniesiono pierwszą, drewnianą świątynię, zamienioną jeszcze przed 1595 r. na zbór innowierczy. Znajdowała się ona zapewne w miejscu, gdzie obecnie stoi figura św. Wincentego Ferreriusza. Po opuszczeniu miasta przez kalwinów, w 1672 r. zaniedbaną świątynię przekazano świeżo osiadłym w mieście dominikanom.

W 1690 r. dominikanie rozpoczęli prace przy wznoszeniu nowych, murowanych budynków - kościoła i klasztoru, będących votum dziękczynnym króla Jana III Sobieskiego za cudowne wyzdrowienie żony Marii Kazimierzy, o czym informuje stosowny napis na frontonie świątyni. Świątynia została zlokalizowana już w nowym miejscu tj. Podklasztorze. Twórcą projektu był Jan Michał Link, on też kierował pracami budowlanymi, do ich zakończenia w 1699 r. 12 sierpnia 1699 r. konsekracji świątyni dokonał biskup ormiański ze Lwowa Stanisław Kotliński. W lat 1767 – 1769 przebudowano fasadę wg. projektu Sebastiana Szygańca z Tomaszowa. W roku 1778 miała miejsce przebudowa kruchty wg. projektu Jana Mauchera (zachowało się pierwotne wejście obramione portalem). Po kasacji zakonu dominikanów w 1864 r. kościół i zabudowania klasztorne przekazano księżom diecezjalnym. W roku 1975 z inicjatywy ks. Kazimierza Wójtowicza zakupiono nowe organy firmy Kamińskich z Warszawy. Na początku XVIII w. do kościoła, dobudowano od południowego wschodu murowany klasztor, do którego wejście prowadzi przez dzwonnice. Po kasacji klasztoru budynek zamieniono na plebanię, którą to funkcję z krótkimi przerwami pełni do dziś.

W 1778 r. obszar cmentarza przykościelnego otoczono murem, z późnobarokową bramą na osi wejścia do świątyni. W 1795 r. w części gospodarczej klasztoru wzniesiono zachowany do dnia dzisiejszego drewniany spichlerz. Natomiast w 1 połowie XIX w. wybudowano we wschodnim narożniku założenia murowaną kuchnię, również zachowaną do chwili obecnej. Całość jest otoczona murowanym ogrodzeniem.

Pośród pozostałych kościołów znajdujących się na terenie gminy uwagę zwraca drewniany kościół w Hutkowie p.w. św. Stanisława Kostki. Wzniesiony został w 1923 r., swą architekturą nawiązuje do niewielkich jednokopułowych cerkwi, do niedawna licznych na tym terenie. Rozbudowany w 1985 r.

Architekturę sakralną reprezentują także kapliczki związane z procesjami odbywającymi się czci Matki Boskiej Krasnobrodzkiej, położone wśród drzew tworzących aleję NMP. Cztery z nich: św. Anny i św. Mikołaja, św. Antoniego i dwie kaplice połączone w jedną Najświętszej Marii Panny są drewniane, oszalowane, wybudowane w 1 połowie XIX w. Piąta kaplica św. Onufrego murowana wzniesiona została w 1846 r. Powyższe kaplice, remontowane w ostatnich latach, tworzą wraz z trzema szpalerami brzoź, lip i kasztanowców.

Na południowy zachód od Krasnobrodu, w Zagórzu znajduje się otoczona lasami, kaplica św. Rocha. Drewniana, konstrukcji zrębowej, oszalowana, została wybudowana w latach 1934 – 1945.

Architektura rezydencjonalna:

Architekturę rezydencjonalną na obszarze gminy reprezentuje jedynie zespół pałacowo – parkowy w Krasnobrodzie. Prawdopodobnie poprzedzony był budowlą obronną strzegącą brodu na Wieprzu, której istnienia możemy jedynie domniemywać pośrednio, na podstawie analizy źródeł archiwalnych. Brak jest niestety przekazów pozwalających na określenie czasu powstania (zamku - ?), wyglądu oraz materiału z jakiego został wykonany.

W II połowie XVI w., w nowym miejscu powyżej brodu, wybudowano drewniany, piętrowy dwór z galerią, który istniał jeszcze w I połowie XVIII w.

Nowy, murowany dwór, prawdopodobnie został wzniesiony po 1671 r. dla rodziny ówczesnych właścicieli Tarnowskich. Tenże dwór mimo licznych zniszczeń i przebudów zachowany jest do dnia dzisiejszego. Od początku miał dwie kondygnacje, jego wnętrze było pokryte polichromiami, które wykonał Jan Francuz. Pierwsza przebudowa, przeprowadzona z inicjatywy Antoniego Tarnowskiego, miała miejsce w połowie XVIII w. W jej wyniku stosunkowo skromny dwór przekształcony został w rezydencję magnacką. Dobudowano wówczas m. in. klasycystyczny fronton. Także w tym też czasie powstała murowana oficyna

połączona z dworem otwartą arkadowo, ćwierćkolistą galerią. Ponowna przebudowa miała miejsce przed rokiem 1820, a jej zwieńczeniem było pokrycie polichromiami wnętrz, których autorami byli malarze lwowscy Jan Mietelicki i Józef Tuszyński. W końcu XIX w., jeszcze raz przebudowano pałac, co było związane z przeznaczeniem go na potrzeby zakładu leczniczego stworzonego przez Kazimierza Fudakowskiego. Prawdopodobnie wówczas zamalowano polichromie. Funkcje rezydencjonalne przywrócił pałacowi na początku XX w., syn Fudakowskiego, także Kazimierz. Podczas I wojny światowej pałac został uszkodzony, a następnie odbudowany według projektu Jana Koszczyc – Witkiewicza z 1916 r., z licznymi jednak odstępstwami. Ponownie zniszczony pożarem w 1959 r., odbudowany w 1962 r.

Równolegle z dworem istniał zespół folwarczny. Folwark Krasnobród w końcu XIX w. liczył 11 budynków murowanych i 26 drewnianych. Obiekty wchodzące w jego skład sukcesywnie, po śmierci technicznej, były wymieniane na nowe, dlatego też najstarsze obecnie budynki pochodzą z końca XIX w. Z nich do odnotowania murowana kuźnia, także murowana oficyna dworska tzw. rybakówka oraz drewniana rządcówka. Na początku XX w. powstały: stajnia i dwa budynki folwarczne, przebudowane po II wojnie światowej. W okresie międzywojennym wybudowano: drugą stodołę, wieżę ciśnień oraz nieistniejący obecnie dom młynarza. Niemal wszystkie obiekty są murowane, zazwyczaj przy użyciu białego kamienia wapiennego, niekiedy uzupełnianego cegłą lub drewnem. Należy tu jednak odnotować, że poza pałacem oraz przylegającą doń oficyną, pozostałe dawne obiekty folwarczne znajdują się w złym stanie technicznym. Szczególnie dotyczy to znajdującego się w południowo – wschodniej części założenia, budynków dawnej służby dworskiej.

Cały zespół otoczony jest pozostałościami założonego jeszcze w II połowie XVII w. francuskiego parku, przekomponowanego w krajobrazowy na przełomie XVIII i XIX w., którego czytelny układ zachował się do dnia dzisiejszego. W południowej części, zniekształconego podjazdu zachowała się murowana XIX – wieczna kapliczka.

Zieleń komponowana i wody

Zieleń komponowana w gminie występuje jako towarzysząca zespołowi w pałacowemu w Krasnobrodzie. Park założony został w II połowie XVII w., następnie przekomponowany w krajobrazowy na przełomie XVIII i XIX w. Obecnie stosunkowo dobrze zachowany jest układ alejek i drzewostan.

Mającą kształt alei, zieleń komponowana, towarzyszy kapliczkom procesyjnym w Podklasztorze. Powstała około połowy XIX w. tworzą ją trzy szpalery: brzozy, lipy i kasztanowców.

W południowej części zespołu klasztornego w Podklasztorze znajduje się Kalwaria Krasnobrodzka, w której do kompozycji układu zieleni wykorzystano naturalny las sosnowy.

Według historycznej kartografii i ustnym przekazom folwarkom w Grabniku, Malewsczyźnie, Husinach i Zielonym, towarzyszyła skromna zieleń komponowana, po której obecnie brak śladów w terenie.

Wśród wód komponowanych wymienić należy, związane z założeniem pałacowo – parkowym w Krasnobrodzie stawy, które po raz pierwszy wzmiankowane są w 1834 r. Na kartografii z początku XX w. brak jest już śladów po nich. Ponownie pojawiają się w okresie międzywojennym i od tego czasu ich zasięg powiększa się.

Budynki przemysłowe i użyteczności publicznej:

Stosunkowo skromnie na terenie gminy zachowały się zabytkowe obiekty przemysłowe i użyteczności publicznej. Z materiałów archiwalnych wynika bowiem, że na przepływającym przez gminę, stosunkowo krótkim odcinku Wieprza, w drugiej połowie XIX w. było ok. 10 młynów. Ostatni z nich w Turzyńcu rozebrany został przed trzema laty. W Krasnobrodzie przed I wojną światową funkcjonowały fabryki mebli, zapalek, kafli oraz gontów. Obecnie do obiektów przemysłowych możemy jedynie zaliczyć drewniane kuźnie w Hucisku z l. 40 XX w. oraz w Majdanie Wielkim z l. 50 XX w. Nieco liczniej zachowały się budynki użyteczności publicznej. Z nich niewątpliwie najciekawsza jest murowana apteka, przy ul. 3-Maja 26, wzniesiona w 1890 r. Parterowa, z boniowanymi narożami, bogato dekorowanymi gzymsami nadokiennymi, obecnie pełni tylko mieszkalną funkcję.

W Zielonem, w północnej części miejscowości, poza zabudowaniami, przy drodze Krasnobród – Tomaszów zachowała się drewniana, otynkowana szkoła z lat 30 – tych XX w. Parterowa, założona na planie prostokąta, nakryta dachem naczółkowym, z trójosiowym ganeczkiem od frontu. Stan zachowania budynku nie budzi zastrzeżeń.

W Hutkach przetrwała szkoła z początku XX w., następnie sukcesywnie rozbudowywana, przez co zatarła się jej pierwotna bryła.

W Krasnobrodzie przy Al. NMP 2, zachowała się wybudowana w 1911 r., na miejscu cerkwi, szkoła powszechna. Murowana, założona planie prostokąta, z bardzo skromnym detałem architektonicznym. Po wojnie budynek adaptowano na potrzeby Urzędu Gminy. Po zakrojonym na szeroką skalę remoncie obecnie mieści się to Dom Pielgrzyma i restauracja Dominikańska. Także w Krasnobrodzie, w dawnej północnej pierzei rynkowej przetrwał murowany, parterowy budynek dawnych kramów ul. 3-Maja 5, z charakterystycznymi podcieniami wspartymi na szerokich filarach, wybudowany w 1937 r.

Budynki mieszkalne:

Na terenie Gminy zachowało się kilka obiektów mieszkalnych posiadających wartości zabytkowe, pośród których wyróżniają się domy:

- Al. NMP 8 (XIX/XX w.) – drewniany, parterowy, nakryty wysokim dachem naczółkowym, pokrytym eternitowymi płytkami w kształcie rombów, konstrukcji zrębowej, oszalowany, zachowany bez poważniejszych przekształceń
- Al. NMP 10 (ok. 1910 r.) - drewniany, parterowy, nakryty dachem naczółkowym, pokrytym eternitowymi płytkami w kształcie rombów, konstrukcji zrębowej, obity płytami pilśniowymi, zachowany bez poważniejszych przekształceń.
- ul. Kościuszki 38 (1928 r.) – murowany parterowy, flankowany w narożach rustykalnymi boniami, nakryty dwuspadowym dachem, z nowym pokryciem z blachy trapezowej.

Cmentarze i miejsca pamięci:

W Krasnobrodzie znajduje się cmentarz rzymsko – katolicki - jedyny w gminie. Pierwszy cmentarz był związany z nieistniejącym kościołem parafialnym. Nowy cmentarz grzebalny wytyczono u stóp Góry Chełmowej w 1844 r. W 1881 r. powiększono go i wydzielono kwaterę dla prawosławnych. Kolejne powiększenia miały miejsce po II wojnie światowej. Na jego terenie wyróżniają się zbiorowe mogiły uczestników licznych bitew jakie rozegrały się w okolicach Krasnobrodu, m. in. 45 powstańców styczniowych z oddziału M. Lelewela - Borelowskiego, 491 żołnierzy z kampanii wrześniowej oraz 37 żołnierzy austriackich i 50 rosyjskich z okresu I wojny światowej.

Ponadto na terenie gminy znajduje się cmentarz żydowski, który był zlokalizowany przy ul. Kościuszki (prowadzącej do Wólki Husińskiej) ok. 600 m. na południe od rynku. Początki cmentarza sięgają XVII w., natomiast ostatnie pochówki miały miejsce w 1942 r. Po II wojnie cmentarz uległ dewastacji, obecnie brak jest na jego terenie nagrobków.

Wśród miejsc pamięci narodowej należy wyróżnić znajdujący się zachodniej części Majdanu Wielkiego, obelisk poświęcony pamięci 43 żołnierzy Armii Kraków zamordowanych przez hitlerowców we wrześniu 1939 r. Pomnik ufundowany został przez mieszkańców Majdanu w 25 rocznicę wydarzeń.

Kapliczki i figury przydrożne

Na terenie gminy warto odnotować istnienie 55 krzyży, figur przydrożnych oraz kapliczek (wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków), mających niewątpliwie wotywny charakter, z których najstarsze i najciekawsze poniżej odnotowano. Do najstarszych należy

wzniesiona w 1779 r. figura przedstawiająca św. Wincentego Ferreriusza, która znajduje się przy ul. 3 – Maja, wzniesiona zapewne na miejscu dawnego kościoła parafialnego. Posadowiona jest na dwukondygnacyjnym cokole, którego dolna część zwieńczona ślepymi arkadkami. Przy tej samej ulicy usytuowana jest figura św. Jana Nepomucena, na ceglany cokole, z 1882 r., ufundowana przez rodzinę Łosiów ze wsi Suchowola. Nieopodal znajduje się upamiętniający uchwalenie konstytucji 3 – Maja z 1931 r., murowany krzyż, w postumencie którego umieszczona jest tablica z odnośnym tekstem. Przy ul. Partyzantów usytuowana jest rzeźba przedstawiająca Matkę Boską, osadzona na trójstopniowym cokole, ogrodzona sztachetowym płotem, pochodząca z początku XX w. Z 1905 r. pochodzi kamienny krzyż na obelisku, posadowiony u zbiegu ulic Kościuszki i Sikorskiego. Następny murowany krzyż przy ul. Młyńskiej, pochodzi z przełomu XIX i XX w. Osadzony jest na dwustopniowym cokole, w którego górnej części półkoliście zamknięta wnęka z gipsową figurką Matki Boskiej.

5.2.4 Zabytki ruchome

Zabytki ruchome posiadające wartość zabytkową znajdują się w kościele pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Krasnobrodzie i wpisane są do rejestru zabytków pod nr B/239. Pośród 75 obiektów objętych wpisem wyróżnia się pięć późnobarokowych, połączonych ołtarzy, z których główny zaprojektował w lat 1774-1776 Jana Maucher. Z pozostałych - ołtarz posoborowy pochodzi prawdopodobnie z kaplicy Jana III Sobieskiego. W ołtarzu głównym jest zawieszony niewielki obraz przedstawiający Matkę Boską adorującą nagie Dzieciątko Jezus, powstały zapewne w XVII w. Natomiast w zwieńczeniu znajduje się XVIII – wieczny obraz Św. Elżbieta, namalowany przez Szymona Czechowicza. W ołtarzach bocznych wiszą XVIII-wieczne obrazy. Późniejsza, gdyż dopiero z 1908 r. jest neobarokowa chrzcielnica.

5.2.5 Zabytki archeologiczne (wg. dr Józefa Niedźwiedzia)

A. Stan badań

Obszar gminy Krasnobród jest stosunkowo dobrze rozpoznany pod względem archeologicznym, gdyż w całości poddano go badaniom AZP. Pierwszych odkryć dokonał tutaj Jan Machnik podczas badań powierzchniowych na terenie Roztocza. Odkrył wówczas m.in. dwa cmentarzyska kurhanowe w Dominikanówce (stan. 1 – 9 kurhanów i stan. 2 – 1 kurhan), a rok później przeprowadził tutaj badania na jednym z nich. W ich wyniku odkryto pod nasypem ziemnym naczynie gliniane kultury trzcinieckiej, nie zarejestrowano wówczas pochówku lecz prawdopodobnie kości uległy całkowitemu rozkładowi w nasypie piasku.

Dalsze [prace archeologiczne na tym terenie przeprowadzono w ramach programu Archeologicznego Zdjęcia Polski, którym w latach 80 XX w. objęto gminę Krasnobród. Badania te przyniosły odkrycie 58 stanowisk archeologicznych. Kilka z nich było badanych wykopaliskowo, a na stanowisku nr 2 w Kaczórkach - W. Koman odkrył w 1988 r. kilka obiektów osadowych kultury trzcinieckiej i pucharów lejkowatych oraz domniemany grób kultury trzcinieckiej. Badania sondażowe przeprowadził W. Koman na stanowisku 4 w Krasnobrodzie-Zagórzu, gdzie znaleziono zabytki jedynie w warstwie kulturowej, bez rejestracji obiektów archeologicznych.

Największe badania powierzchniowo przeprowadził J. Buszewicz na obozowisku pucharów lejkowatych w Hutkach stan. 3, gdzie odkrył kilkanaście skupisk zabytków interpretowanych jako pozostałości po obiektach osadowych.

B. Analiza chronologiczno – kulturowa osadnictwa pradziejowego i średniowiecznego

Najstarsze ślady osadnictwa ludzkiego z terenu gminy Krasnobród pochodzą z IX-VI tysiąclecia przed naszą erą i są związane z obozowiskami mezolitycznymi kultury janisławickiej, której ludność zajmowała się łowiectwem i zbieractwem, polując również na mniejsze zwierzęta przy pomocy niewielkich narzędzi krzemiennych i kościanych, czasem oprawionych w drewno (łuk, oszczep, nóż i harpun). Z krzemienia wykonano także narzędzia przydatne w gospodarce – skrobacze, rylce itp. Zakładano obozowiska w pobliżu cieków wodnych, na wydmach piaszczystych. Budowano głównie szałas. Krzemienne narzędzie odkryto w Kaczórkach stan. 2/12 i Turzyńcu stan. 1/6.

W połowie V tysiąclecia przed naszą erą przybyłe na ziemie polskie, z półwyspu bałkańskiego grupy ludności kultury ceramiki wstęgowej-rytej, przyniosły ze sobą umiejętność hodowli zwierząt, uprawy roli, produkcji udoskonalonych narzędzi kamiennych oraz wypalania naczyń z glin.

Osadnictwo we wczesnym okresie neolitu na terenie Gminy jest reprezentowane stosunkowo skromnie. Odkryto zaledwie jedno stanowisko, które z dużym prawdopodobieństwem należy łączyć z kulturą ceramiki wstęgowej-rytej (5 500-5 200 p.n.e). W Krasnobrodzie stan. 2/29.

Zdecydowanie więcej osad znanych jest z neolitu środkowego, kiedy omawiane tereny zostały zasiedlone przez ludność kultury pucharów lejkowatych (3 300 – 2 500 p.n.e.). Jej ślady odkryto w Potoku-Senderkach stan. 1/4, Hutkach-Namulu stan. 3/6, Hutkowie stan. 9/19, Majdanie Wielkim stan. 1/13, Kaczórkach stan. 2/12, Krasnobrodzie-Zagórzu stan. 3/27, Dominikanówce stan. 3/20, 5/22, 9/26, 10/27 oraz Hutkach stan. 3/38. Ludność kultury

lejkowatych znała już sprzężajną uprawę roli przy pomocy radła i zaprzężonej do niego pary wołów, dlatego mogła uprawiać gleby mniej żyzne lecz na większym obszarze.

Na terenie gminy Krasnobród zanotowano także ślady kultur schyłkowo-neolitycznych. Zabytki kultury amfor kulistych (2 500 – 2 200 p.n.e.) w postaci fragmentów ceramiki znaleziono w Krasnobrodzie stan. 2/29. Natomiast drapacz kamienny oraz fragmenty naczyń glinianych kultury ceramiki sznurowej (2 200 – 1 800 p.n.e.) odnotowano w Dominikanówce stan. 8/25. Ludność tej ostatniej kultury prowadziła wędrowny tryb życia trudniąc się pasterstwem. Swych zmarłych grzebała pod kurhanami.

Znaczna ilość zabytków krzemiennych w postaci wiórów i odłupków narzędzi z terenu gminy Krasnobród została ogólnie zakwalifikowana do epoki kamienia. Brak kontekstu ceramicznego nie pozwalał zaliczyć ich do konkretnej kultury, należy zatem spodziewać się, że najwięcej z nich należy do kultury pucharów lejkowatych, stosunkowo bogato tutaj reprezentowanej.

Około 1900 r. p.n.e., na podłożu kultury „sznurowej” i amfor kulistych wykształciła się wczesnobrązowa kultura mierzanowicka (1900 - 1600 p.n.e.). Z nią należy łączyć zabytki z Hutkowa stan. 3/10 oraz soczewkowatą siekierę krzemienną z Dominikanówki stan. 5/22.

Dalsze osadnictwo epoki brązu związane jest kulturą trzciniecką (1600-1200 p.n.e.). Ludność tej kultury grzebała zmarłych pod kurhanami. Na omawianym terenie odkryto trzy cmentarzyska kurhanowe – w Dominikanówce stan. 1 i 2 oraz w Hutkach. Na domniemany grób natrafiono także w Kaczórkach stan. 2. Liczne są tutaj także osady kultury trzcinieckiej, których ślady zarejestrowano w Gajówce Szłoskiej stan. 1/24, Hutkach Namule stan. 3/16, Hutkowie stan. 2/9, 8/18 i 9/19, Kaczórkach stan. 2/12, Krasnobrodzie – Zagórze 1/25 i Hutkach stan. 3/38. Zdecydowanie mniej liczny materiał pradziejowy odkryty na terenie gminy Krasnobród związany jest z kulturą łużycką 1200 - 400 p.n.e. Jej ślady zarejestrowano w Hutkowie stan. 1/8, 2/9, 5/12 oraz w Dominikanówce stan. 5/22. Ludność tej kultury swoich zmarłych paliła na stosie, a spalone szczątki wkładano do naczyń – popielnicy i składano na cmentarzysku. W tej kulturze upowszechniły się narzędzia brązowe, często importowane.

Wraz z zanikiem osadnictwa kultury łużyckiej od wczesnej epoki żelaza brak jest śladów osadnictwa ludzkiego na tym terenie przez ponad 1000 lat. Pojawiają się one ponownie dopiero we wczesnym średniowieczu. Poczynając od wieku VI omawiane tereny zostają zasiedlone przez ludność słowiańską. Mniej więcej od VII w. n.e. rozpoczyna się na tym terenie okres stabilizacji osadniczej trwającej z małymi przerwami do poł. XIII w. Proces ten znajduje odbicie w znacznej ilości stanowisk archeologicznych na tym terenie. Dogodne warunki naturalne sprzyjały rozwojowi osadnictwa w systemie jednodworcznym, a następnie

wielodworczym, liczącym poi trzy i więcej zagród. Zamieszkiwane były przez grupy liczące 20-40 osób. Osady te przybrały formy jednorzędówek nadrzecznych stosownie do panujących tutaj warunków naturalnych. Występowały tu zapewne budynki mieszkalne naziemne o konstrukcji zrębowej lub słupowo-plecionkowej, ziemianki lub półziemianki. Budynom mieszkalnym towarzyszyły budynki gospodarcze i jamy zasobowe. Wczesne partie osadnictwa słowiańskiego (VI – X w.) zanotowano na omawianym terenie w Hutkach – Namule stan. 1/14, 2/15 i 3/16, Hutkowie stan. 2/9, 4/11, 5/12 i 9/19, Kaczórkach stan. 1/11, Majdanie Wielkim stan. 2/14 oraz Dominikanówce 4/21, 5/22, 6/23 i 10/27.

Nieco rzadsze osadnictwo notuje się na tym terenie po wieku X. Z tego okresu pochodzą osady z Dominikanówki stan. 7/24 i 9/26 oraz z Kaczórek stan. 9/11.

5.2.6 Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Krasnobrodzkie Muzeum Parafialne zostało założone w 1989 r. przez tutejszego proboszcza księdza Romana Marszalca, składa się z 5 działów

- Paleontologia – skamieniałości kredy górnej
- Garncarstwo krasnobrodzkie
- Zbiory etnograficzne
- Flora i fauna Rostocza
- Wieńce dożynkowe

5.2.7 Dziedzictwo niematerialne

Zgodnie z konwencją UNESCO z 2003 r. głównymi elementami kultury niematerialnej podlegającymi ochronie są:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu,
- spektakle i widowiska,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem

Zazwyczaj inicjatorem lub głównym koordynatorem działań związanych z ochroną dziedzictwa niematerialnego na terenach miejskich i wiejskich gmin są Ośrodki Kultury. Podobna sytuacja ma miejsce w Krasnobrodzie, gdzie prężnie działa Krasnobrodzki Dom Kultury, organizator i współorganizator licznych wydarzeń kulturalnych, patriotycznych, religijnych oraz sportowo-rekreacyjnych. Wśród wspomnianych imprez kulturalnych najważniejsze, posiadające zasięg ponadgminny to: Majówka Rostoczańska, Dni Krasnobrodu, Przegląd Orkiestr Dętych, Festiwal Muzyki Organowej i Kameralnej „Per Artem ad Astra”,

Dożynki Diecezjalne, Koncerty na Placu Siekluckiego, Ogólnopolski Festiwal Kolęd i Pastorałek – eliminacje rejonowe oraz Wojewódzki Konkurs Piosenki Dziecięcej i Młodzieżowej „Śpiewający Słowik” – eliminacje powiatowe, a także konkursy – plastyczne, piosenkarskie i recytatorskie.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 22 Ustawy z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw wójt (burmistrz) gminy prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. W związku z zapisami w/w ustawy w gminnej ewidencji zabytków znajdują się:

1. zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2. inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (w tym nieruchome zabytki archeologiczne);
3. inne zabytki nieruchome wyznaczone przez Burmistrza Gminy w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków;

Tab. 1. Zabytki wpisane do rejestru zabytków woj. lubelskiego (stan na 31.12.2022 r.)

Lp	Miejscowość	Obiekt	Nr rej. zab. i data
1	Krasnobród	Dwór w zespole pałacowo-parkowym,	A/1441 z dn. 1108.1982
2	Krasnobród	Pałac (d. oficyna) w zespole pałacowo-parkowym	A/1441 z dn. 1108.1982
3	Krasnobród	Park w zespole pałacowo-parkowym	A/1441 z dn. 1108.1982
4	Krasnobród	Galeria arkadowa w zespole pałacowo-parkowym	A/1441 z dn. 1108.1982
5	Krasnobród	Wieża ciśnień w zespole pałacowo-parkowym	A/1441 z dn. 1108.1982
6	Krasnobród	Cmentarz grzebalny (paraf. rzymskokatolicki i prawosławny) z drzewostanem i nagrobkami	A/1590 z dn. 15.03.1990
7	Krasnobród	Budynek d. apteki wraz z otoczeniem, ul. 1-Maja 32	A/1593 z dn. 05.06.1990
8	Krasnobród	Kościół paraf. pw. Nawiedzenia NMP z wyposażeniem wnętrza w zespole klasztornym poddominikańskim	A/159 z dn. 18.07.1978 r.
9	Krasnobród	D. klasztor dominikanów z wirydarzem w zespole klasztornym poddominikańskim	A/159 z dn. 18.07.1978 r.
10	Krasnobród	Spichlerz drewniany „plebański” w obrębie zabud., w zespole klasztornym poddominikańskim	A/159 z dn. 18.07.1978 r.

11	Krasnobród	Dom murowany „organistówka” w zespole klasztornym poddominikańskim	A/159 z dn. 18.07.1978 r.
12	Krasnobród	Mur ogrodzenia zespołu z trzema bramami i furtą w zespole klasztornym poddominikańskim	A/159 z dn. 18.07.1978 r.
13	Krasnobród	Cmentarz kościelny z drzewostanem w zespole klasztornym poddominikańskim	A/159 z dn. 18.07.1978 r.
14	Krasnobród	Ogród warzywny w zespole klasztornym poddominikańskim	A/159 z dn. 18.07.1978 r.
15	Krasnobród	Podwórze ze studnią w zespole klasztornym poddominikańskim	A/159 z dn. 18.07.1978 r.
16	Krasnobród	Cztery figury kamienne w zespole klasztornym poddominikańskim	A/159 z dn. 18.07.1978 r.
17	Krasnobród	Aleja od zespołu poddominikańskiego do kaplicy na wodzie	A/159 z dn. 18.07.1978 r.
18	Krasnobród	Kaplica murowana św. Onufrego	A/159 z dn. 18.07.1978 r.
19	Krasnobród	Kaplica murowana św. Antoniego	A/159 z dn. 18.07.1978 r.
20	Krasnobród	Kaplica drewniana Objawień NMP tzw. „na wodzie”	A/159 z dn. 18.07.1978 r.
21	Krasnobród	Kaplica drewniana św. Anny i św. Mikołaja	A/159 z dn. 18.07.1978 r.
22	Krasnobród	Kaplica św. Rocha	A/1314 z dn. 12.10.1979 r.
23	Dominikanówka	Cmentarzysko kurhanowe na stan. 1	C/112
24	Malewyszczyna	Kopiec ziemny na stan. 1	C/158

5.3 Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres
1	Krasnobród	Dwór w zespole pałacowo-parkowym,	ul. Sanatoryjna 1
2	Krasnobród	Pałac (d. oficyna) w zespole pałacowo-parkowym	ul. Sanatoryjna 1
3	Krasnobród	Park w zespole pałacowo-parkowym	ul. Sanatoryjna 1
4	Krasnobród	Wieża ciśnień w zespole pałacowo-parkowym	ul. Sanatoryjna 1
5	Krasnobród	Obora dworska w zespole pałacowo-parkowym	ul. Sanatoryjna 5
6	Krasnobród	Stodoła dworska w zesp. pałacowo-parkowym	ul. Sanatoryjna 5
7	Krasnobród	Oficyna dworska w zesp. pałacowo-parkowym	ul. Młyńska 1
8	Krasnobród	Kapliczka mur. w zespole pałacowo-parkowym	ul. Sanatoryjna 1
9	Krasnobród	Cmentarz grzebalny (paraf. rzymskokatolicki i prawosławny) z drzewostanem i nagrobkami	ul. Spokojna
10	Krasnobród	Budynek d. apteki wraz z otoczeniem,	ul. 1-Maja 32
11	Krasnobród	Kościół paraf. pw. Nawiedzenia NMP z w zespole klasztornym poddominikańskim	ul. Tomaszowska 18
12	Krasnobród	D. klasztor dominikanów z wirydarzem w zespole klasztornym poddominikańskim	ul. Tomaszowska 18
13	Krasnobród	Spichlerz drewn. zw. „plebański” (w obrębie zabudowań gosp. parafii), w zespole klasztornym poddominikańskim	ul. Tomaszowska 18
14	Krasnobród	Dom murowany w zespole klasztornym poddominikańskim	ul. Tomaszowska 18
15	Krasnobród	Mur ogrodzenia zespołu z trzema bramami i furtą w zespole klasztornym poddominikańskim	ul. Tomaszowska 18

16	Krasnobród	Cmentarz kościelny z drzewostanem w zespole klasztornym poddominikańskim	ul. Tomaszowska 18
17	Krasnobród	Ogród warzywny w zespole klasztornym poddominikańskim	ul. Tomaszowska 18
18	Krasnobród	Podwórze ze studnią w zespole klasztornym poddominikańskim	ul. Tomaszowska 18
19	Krasnobród	Cztery figury kamienne w zespole klasztornym poddominikańskim	ul. Tomaszowska 18
20	Krasnobród	Aleja od zespołu poddominikańskiego do kaplicy na wodzie	Aleja Najświętszej Marii Panny
21	Krasnobród	Kaplica murowana św. Onufrego	Aleja Najświętszej Marii Panny
22	Krasnobród	Kaplica murowana św. Antoniego	Aleja Najświętszej Marii Panny
23	Krasnobród	Kaplica drewniana Objawień NMP tzw. „na wodzie”	Aleja Najświętszej Marii Panny
24	Krasnobród	Kaplica drewniana św. Anny i św. Mikołaja	Aleja Najświętszej Marii Panny
25	Krasnobród	Kaplica św. Rocha	ul. Zagóra 2
26	Krasnobród	D. budynek urzędu gminy ob. Dom Pielgrzyma	Aleja NMP 2
27	Krasnobród	Dom mieszkalny	Aleja NMP 8
28	Krasnobród	Dom mieszkalny	Aleja NMP 10
29	Krasnobród	Kramy – dom handlowy z podcieniami	ul. 3-Maja 5
30	Krasnobród	Dom mieszkalny	ul. Kościuszki 38
31	Krasnobród	Figura św. Wincentego Ferreriusza	ul. 3-Maja 32/1
32	Krasnobród	Rybakówka murowana przy basenach	
33	Krasnobród	Cmentarz żydowski tzw. okopisko	ul. Kościuszki
34	Hutki	Kaplica św. Stanisława	
35	Dominikanówka	Krzyż	Dz. nr 555
36	Dominikanówka	Krzyż	Dz. nr 40
37	Dominikanówka	Krzyż	Dz. nr 310
38	Hucisko	Figura	Dz. nr 129
39	Hucisko	Krzyż	Dz. nr 71
40	Hutki	Krzyż	Dz. nr 1138
41	Hutki	Krzyż	Dz. nr 332/7
42	Hutki	Figura	Dz. nr 692/1
43	Hutki Zadwór	Figura	Dz. nr 652
44	Hutków	Krzyż	Dz. nr 502
45	Hutków	Krzyż	Dz. nr 8/3
46	Hutków	Krzyż	Dz. nr 114
47	Hutków	Krzyż	Dz. nr 1779
48	Hutków	Krzyż	Dz. nr 2018
49	Hutków	Krzyż	Dz. nr 3241
50	Kaczórki	Krzyż	Dz. nr 416/2
51	Kaczórki	Krzyż	Dz. nr 249
52	Krasnobród	Krzyż	ul. 3-Maja dz. nr 920
53	Krasnobród	Figura	ul. 3-Maja dz. nr 885/4
54	Krasnobród	Krzyż	ul. Tomaszowska dz. nr 852
55	Krasnobród	Krzyż	ul. Tomaszowska/ Spokojna dz. nr 834
56	Krasnobród	Krzyż	ul. Tomaszowska 36 dz. nr 796

57	Krasnobród	Krzyż	Al. NMP 5 dz. nr 599
58	Krasnobród	Krzyż	ul. Kościuszki 37A/39 dz. nr 1677/2
59	Krasnobród	Figura	ul. Partyzantów 37 dz. nr 1299/1
60	Krasnobród	Krzyż	ul. Sanatoryjna dz. nr 1225
61	Krasnobród	Krzyż	ul. Widokowa dz. nr 215
62	Krasnobród	Krzyż	ul. Młyńska dz. nr 1222
63	Majdan Wielki	Figura	Dz. nr 619
64	Majdan Wielki	Krzyż	Dz. nr 475
65	Majdan Wielki	Krzyż	Dz. nr 520
66	Majdan Wielki	Krzyż	Dz. nr 3520/3
67	Majdan Wielki	Krzyż	Dz. nr 431/1
68	Majdan Wielki	Krzyż	Dz. nr 1161
69	Majdan Wielki	Krzyż	Dz. nr 1207/2
70	Majdan Wielki	Krzyż	Dz. nr 2407
71	Majdan Wielki	Krzyż	Dz. nr 2250
72	Majdan Mały	Krzyż	Dz. nr 100
73	Majdan Mały	Krzyż	Dz. nr 93
74	Majdan Mały	Krzyż	Dz. nr 120
75	Malewyszczyna	Krzyż	Dz. nr 29
76	Nowa Wieś	Krzyż	Dz. nr 102
77	Podklasztor	Krzyż	Dz. nr 228
78	Podklasztor	Krzyż	ul. Kościuszki/ Rocha Dz. nr 1788
79	Potok Senderki	Krzyż	Dz. nr 84/1
80	Potok Senderki	Krzyż	Dz. nr 17/3
81	Stara Huta	Krzyż	Dz. nr 521/3
82	Stara Huta	Krzyż	Dz. nr 22/7
83	Stara Huta	Kapliczka	Dz. nr 661
84	Wólka Hucińska	Krzyż	Dz. nr 460
85	Wólka Hucińska	Krzyż	Dz. nr 461/4
86	Zielone	Krzyż	Dz. nr 934-825/4
87	Zielone	Krzyż	Dz. nr 831/1-834
88	Zielone	Krzyż	Dz. nr 864-825/4
89	Zielone	Krzyż	Dz. nr 700/2

Wykaz stanowisk archeologicznych objętych ochroną w Gminnej Ewidencji Zabytków

Lp.	Miejscowość i nr st. w miejscowości	Nr obszaru AZP	Nr st. na obszarze
1.	Hucisko - stanowisko nr 1	92-86	3
2.	Potok Senderki - stanowisko nr 1	91-88	4
3.	Kaczórki - stanowisko nr 1	92-87	11
4.	Kaczórki - stanowisko nr 2	92-87	12
5.	Kaczórki - stanowisko nr 3	92-87	13
6.	Hutki Namule - stanowisko nr 1	92-87	14
7.	Hutki Namule - stanowisko nr 2	92-87	15
8.	Hutki Namule - stanowisko nr 3	92-87	16

9.	Hutki - stanowisko nr 1	92-87	17
10.	Hutki - stanowisko nr 2	92-87	18
11.	Malewsczyzna Kozia Woda - stanowisko nr 1	92-87	23
12.	Gajówka Szloska - stanowisko nr 1	92-87	24
13.	Krasnobród Zagóra - stanowisko nr 1	92-87	25
14.	Krasnobród Zagóra - stanowisko nr 2	92-87	26
15.	Krasnobród Zagóra - stanowisko nr 3	92-87	27
16.	Krasnobród - stanowisko nr 1	92-87	28
17.	Krasnobród - stanowisko nr 2	92-87	29
18.	Krasnobród Zagóra - stanowisko nr 4	92-87	32
19.	Krasnobród - stanowisko nr 5	92-87	33
20.	Hutki - stanowisko nr 4	92-87	37
21.	Hutki - stanowisko nr 3	92-87	38
22.	Malewsczyzna - stanowisko nr 7	92-87	42
23.	Nowa Wieś - stanowisko nr 1	92-88	3
24.	Nowa Wieś - stanowisko nr 2	92-88	4
25.	Nowa Wieś - stanowisko nr 3	92-88	5
26.	Krasnobród Turzyniec - stanowisko nr 1	92-88	6
27.	Krasnobród - stanowisko nr 3	92-88	7
28.	Hutków Podlasem - stanowisko nr 1	92-88	8
29.	Hutków Podlasem - stanowisko nr 2	92-88	9
30.	Hutków - stanowisko nr 3	92-88	10
31.	Hutków - stanowisko nr 4	92-88	11
32.	Hutków - stanowisko nr 5	92-88	12
33.	Majdan Wielki - stanowisko nr 1	92-88	13
34.	Majdan Wielki - stanowisko nr 2	92-88	14
35.	Majdan Wielki - stanowisko nr 3	92-88	15
36.	Hutków - stanowisko nr 6	92-88	16
37.	Hutków - stanowisko nr 7	92-88	17
38.	Hutków - stanowisko nr 8	92-88	18
39.	Hutków - stanowisko nr 9	92-88	19
40.	Dominikanówka - stanowisko nr 3	92-88	20
41.	Dominikanówka - stanowisko nr 4	92-88	21
42.	Dominikanówka - stanowisko nr 5	92-88	22
43.	Dominikanówka - stanowisko nr 6	92-88	23
44.	Dominikanówka - stanowisko nr 7	92-88	24
45.	Dominikanówka - stanowisko nr 8	92-88	25
46.	Dominikanówka - stanowisko nr 9	92-88	26
47.	Dominikanówka - stanowisko nr 10	92-88	27
48.	Dominikanówka - stanowisko nr 11	92-88	28
49.	Dominikanówka - stanowisko nr 12	92-88	29
50.	Wólka Husińska - stanowisko nr 1	93-87	2
51.	Wólka Husińska - stanowisko nr 2	93-87	3
52.	Majdan Mały - stanowisko nr 1	93-88	1
53.	Majdan Mały - stanowisko nr 2	93-88	2
54.	Majdan Mały - stanowisko nr 3	93-88	3
55.	Majdan Wielki - stanowisko nr 5	93-88	4
56.	Majdan Wielki - stanowisko nr 6	93-88	5

5.5. Zabytki o największym znaczeniu dla Gminy.

Na terenie Gminy wyróżniają się, ponadregionalny charakter posiadają dwa zespoły – poddominikański oraz pałacowo-parkowy – oba usytuowane w Krasnobrodzie na przeciwległych krańcach miasta. Zespół klasztorny jest nie tylko dobrze zachowanym kompleksem, ale także ważnym miejscem sanktuaryjnym. Należy podkreślić, iż twórcą projektu późnorenansowej świątyni był Jan Michał Link, nadworny architekt ordynata Marcina Zamoyskiego. Pierwotny zamysł architekta został zniekształcony późnobarokową przebudową fasady w latach 1767 – 1768. Nadal jednak mamy do czynienia z dziełem o wysokich walorach artystycznych. Zespół sakralny uzupełniają wczesnobarokowy klasztor i dzwonnica oraz późnobarokowy mur z bramą na osi wejścia, a także obiekty gospodarcze klasztoru - drewniany spichlerz z końca XVIII w. i murowana kuchnia z pierwszej poł. XIX w.

Drugim ważnym obiektem jest wspomniany zespół pałacowo-parkowy, w skład którego wchodzi barokowy dwór Tarnowskich, przebudowany na początku XIX w. na rezydencję magnacką. Zespół uzupełnia wzniesiona w duchu klasycyzmu murowana oficyna, połączona z dworem arkadową galerią. Po zniszczeniach jakie miały miejsce podczas I wojny światowej, pałac odbudowano według projektu jednego z najbardziej znanych polskich architektów przełomu XIX/XX w. Jana Koszczyc – Witkiewicza z 1916 r.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY.

ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Urbanistyka i ruralistyka:

Układ urbanistyczny Krasnobrodu powstały w zgodzie z zasadami prawa magdeburskiego w latach 70 XVI w., obecnie zachował się w postaci daleko odbiegającej od pierwotnego założenia. W znacznym stopniu zatarły go wielokrotne zmiany, począwszy od początku XX w., gdy po regulacji drogi do Szczepieszyna, przekształcono dotychczas kwadratowy rynek na trapezowy, a także zniszczenia z czasów I i II wojny. Zanikła pierzejowa zabudowa utrzymana w linii regulacyjnej. Współczesne obiekty, powstałe po II wojnie światowej są lokowane w różnej odległości od płyty rynkowej. Ustawiona jest zarówno kalenicowo jak i szczytowo. Działki, pierwotnie równej szerokości i głębokości, wtórnie podzielono i scalano, nie zachowując modułów. Na płycie rynkowej wydzielono ahistoryczny skwer.

Jednodrożnicowy układ wsi, z jednostronną lub obustronną, rozluźnioną zabudową, wpisaną niekiedy w łagodny stok doliny rzecznej lub naturalnie ukształtowanego wzgórza jest

konsekwencją przekształceń wcześniejszego typu, charakterystycznego dla czasów komasacji z końca XVIII w. tj. rzędówki i jej XIX – wiecznego wariantu - wielodrożnej rzędówki. Najbardziej reprezentatywnymi przykładami tych układów są: Huta Stara, Hucisko, Hutków, Husiny, Dominikanówka, Majdan Wielki i Wólka Husińska.

Architektura sakralna:

Obiekty wchodzące w skład zespołu poddominikańskiego w zdecydowanej większości znajdują się w dobrym stanie. Powyższa uwaga szczególnie dotyczy kościoła, w którym w 2009 r. wymieniono pokrycie dachu (blacha) na dachówkę ceramiczną, wyremontowano wieżę, pokrytą blachą miedzianą. W 2011 r. wykonano izolację pionową i poziomą oraz położono nowe tynki renowacyjne. W 2018 r. pomalowano elewacje świątyni. Ponadto przeprowadzono remont zabudowań klasztornych, m. in. położono nowe tynki oraz wymieniono zniszczoną stolarką okienną. Pozostałe obiekty czyli drewniany spichlerz, murowany dom (organistówka, kuchnia) oraz murowane ogrodzenie zespołu zostały w ostatnich latach poddane pracom remontowym i ich stan nie budzi zastrzeżeń.

Drewniany kościół filialny w Hutkowie pw. św. Stanisława Kostki, poddawany na bieżąco pracom zabezpieczającym jest zachowany w dobrym stanie, podobnie jak kapliczka św. Rocha w Zagórzcu.

Kapliczki położone wśród drzew tworzących aleję NMP – drewniane: św. Anny i św. Mikołaja, św. Antoniego i dwie kaplice połączone w jedną - Najświętszej Marii Panny zachowane są w dobrym stanie, jakkolwiek ich ostatnie prace remontowe były prowadzone pod koniec lat 90 XX w. Natomiast murowana kapliczka św. Onufrego ma zawilgocone mury, a także rdzawy nalot na pokryciu dachowym. Brzozy, lipy i kasztanowce tworzące trzy szpalery nie wykazują oznak chorób, wszelki posusz mają usuwane na bieżąco.

Architektura rezydencjonalna:

Zespół pałacowo – parkowy w Krasnobrodzie obecnie jest przeznaczony na cele związane z działalnością sanatorium rehabilitacyjnego. W jego skład wchodzi dwór i pałac połączone galerią arkadową, wieża ciśnień i park krajobrazowy. Wszystkie te obiekty od dłuższego czasu nie były poddawane pracom remontowym, dlatego też widoczne są ślady ich zużycia materiałowego w wyniku wieloletniej eksploatacji. Zarówno we dworze, pałacu jak i galerii tynki są zawilgocone, co szczególnie widoczne jest w partiach przyziemia. Podobnie stolarka okienna i drzwiowa wymaga wymiany. Blaszane pokrycie dachowe (dwór) w wielu miejscach jest skorodowane. Ceglane przypory w wieży ciśnień są skorodowane, częściowo

pozbawione spoiwa. W parku prace pielęgnacyjne są prowadzone na bieżąco, jego stan nie budzi zastrzeżeń podobnie jak zachowanej w południowej części, murowanej XIX – wiecznej kapliczki.

Równolegle z zespołem pałacowo-parkowym powstał zespół folwarczny. Część zachowanych obiektów pochodzi z końca XIX w.; z nich - oficyna dworska oraz tzw. rybakówka są murowane z białego kamienia łamanego, w który pleciono czerwoną cegłę. Oficyna ma częściowo wymienione pokrycie dachowe, jednak w partiach przyziemia widoczne są zawilgocenia. Ponadto stolarka okienna nosi ślady zniszczeń wynikających z wieloletniej eksploatacji. Natomiast rybakówka jest opuszczona, pozbawiona stolarki okiennej, pokryta eternitem falistym. Ściany są zawilgocone. Kolejne obiekty - stodoła i obora pochodzące z okresu międzywojennego, zostały przebudowane po II wojnie światowej. Ich stan zachowania jest dobry.

Zieleń komponowana i wody

Zieleń komponowana w gminie występuje jako towarzysząca zespołowi pałacowemu w Krasnobrodzie - jest stosunkowo dobrze zachowana, z czytelnym układem alejek oraz drzewostanem.

Mającą kształt alei, zieleń komponowana, towarzyszy kapliczkom procesyjnym w Podklasztorze. Powstała około połowy XIX w. tworzą ją trzy szpalery: brzoźowy, lipowy i kasztanowców.

W południowej części zespołu klasztornego w Podklasztorze znajduje się Kalwaria Krasnobrodzka, w której do kompozycji układu zieleni wykorzystano naturalny las sosnowy.

Według historycznej kartografii i ustnym przekazom folwarkom w Grabniku, Malewsczyźnie, Husinach i Zielonem, towarzyszyła skromna zieleń komponowana, po której obecnie brak śladów w terenie.

Budynki przemysłowe i użyteczności publicznej:

Pośród zachowanych budynków użyteczności publicznej najciekawsza jest murowana apteka, przy ul. 3-Maja 32, obecnie pełniąca funkcje mieszkalne. Ściany budynku są spękane, podobnie jak tynki, wymiany wymaga pokrycie dachowe z eternitu falistego.

W Krasnobrodzie przy Al. NMP 2, zachował się murowany budynek Urzędu Gminy, który po gruntownym remoncie przeprowadzonym w ostatnich latach znajduje się w dobrym stanie i mieści Dom Pielgrzyma.

Znajdujący się w dawnej północnej pierzei rynkowej budynek dawnych kramów (ob.

ul. 3-Maja 5), którego charakterystycznym elementem są podcienia wsparte na szerokich filarach, poddawany jest na bieżąco remontom, przetrwał w dobrym stanie.

Budynki mieszkalne:

Obiekty mieszkalne posiadające wartości zabytkowe zachowały się bez poważniejszych przekształceń, jednak ich stan zachowania z uwagi stopień zużycia materiałowego i brak kompleksowych remontów jest nienajlepszy. Dotyczy to drewnianych domów przy Alei Najświętszej Marii Panny 8 i 10, które wymagają wymiany pokrycia dachowego z eternitowego na inny oraz zabezpieczenia drewnianych elementów konstrukcyjnych. Murowany dom przy ul. Kościuszki 38 (1928 r.) został wyremontowany m. in. pokryty blachą trapezową, wymieniono stolarkę okienną i dobudowano ahistoryczny ganek od frontu.

Cmentarze i miejsca pamięci:

Cmentarz grzebalny w Krasnobrodzie znajdujący się przy ul. Spokojnej zachowany jest w dobrym stanie. Mur z kamieni polnych otaczający niemal w całości nekropolię (poza częścią południową) nie budzi zastrzeżeń, podobnie jak jej wnętrze z czytelnymi alejami, z których główne są utwardzone, wyraźny jest także podział na kwatery. Znajdujące się na terenie cmentarza pomniki i zbiorowe mogiły m. in. 45 powstańców styczniowych z oddziału M. Lelewela - Borelowskiego, 491 żołnierzy z kampanii wrześniowej oraz 37 żołnierzy austriackich i 50 rosyjskich z okresu I wojny światowej są zadbane.

Nieczynny XIX-wieczny cmentarz żydowski, znajdujący przy ul. Kościuszki został zdewastowany w czasie II wojny światowej, macewy użyto do utwardzenia dróg oraz celów budowlanych. Obecnie na jego terenie zachowały się szczątki dwóch macew. Kirkut jest nieoznakowany, brak tablicy informacyjnej.

Obelisk poświęcony pamięci żołnierzy Armii Kraków usytuowany z zachodniej części Majdanu Wielkiego jest na bieżąco doglądany przez mieszkańców, jego stan nie budzi zastrzeżeń.

Kapliczki i figury przydrożne

Pośród znajdujących się na terenie gminy 55 krzyży i figur przydrożnych zdecydowana większość jest zachowana w dobrym stanie, pod troskliwą opieką mieszkańców miejscowości, w których się znajdują lub właścicieli posesji. Wyjątkiem są: metalowy krzyż na postumencie w Hutkach na dz. 1138, kamienny krzyż w Podlasztorze na dz. 228, ażurowy krzyż na ceglanym postumencie w Krasnobrodzie przy ul. Zamojskiej dz. nr 215, których metalowe elementy są

pokryte nalotem, natomiast kamienne mają ubytki materiału i tynku.

Archeologia

Zdecydowana większość stanowisk pradziejowych pośród 56 odkrytych na terenie gminy Krasnobród to niewielkie stanowiska punktowe. Zarejestrowano na nich śladowe ilości zabytków i mają one prawdopodobnie znikomą wartość konserwatorską. Kilka z nich posiada jednak wartość, choć nie ma wśród nich wybitnych stanowisk o znaczeniu ponadregionalnym. Wyróżnia się cmentarzysko kurhanowe w Dominikanówce, na którym zinwentaryzowano dziewięć kopców ziemnych. Dużą wartość poznawczą posiada także wielokulturowe stanowisko w Kaczórkach (stan. 2/12), Dominikanówce (stan. 5/22), Hutkach Namule (stan. 3/16) i Hutkowie (stan. 2/9). Wysokie walory naukowe należy również przypisać obozowisku mezolitycznemu w Turzyńcu (stan. 1/6). Nierozpoznane w pełni są stanowiska wczesnośredniowieczne i XVI – wieczne, których przebadanie wiąże się zwykle z pracami budowlanymi. Zabytki archeologiczne są szczególnie narażone na zniszczenia i uszkodzenia, co może być wywołane zarówno działaniami człowieka jak i natury, np. erozją. Tu należy wskazać: W związku z powyższym, mając na uwadze rangę Gminy i wagę ewentualnych znalezisk konieczne jest prowadzenie prac ziemnych na omawianym obszarze pod nadzorem archeologicznych.

- działania inwestycyjne, związane z budową obiektów kubaturowych, budową i rozbudową współczesnej infrastruktury,
- erozja i niszczenie stanowisk przez głęboką orkę na terenach rolniczych.
- amatorskie poszukiwania zabytków archeologicznych (w tym przy pomocy wykrywacza metali) i rozkopywanie stanowisk. Z powyższym wiąże się zapis w Ustawie o Ochronie Zabytków i Opiece nad Zabytkami, który reguluje te kwestie. Zgodnie z art. 33 ust. 1. ustawy „*Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta)*”. Osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny i dopełniły obowiązków określonych odpowiednio w art. 32 ust. 1 lub w art. 33 ust. 1, przysługuje nagroda. Z tego przepisu wyłączono osoby (specjalistów), które zajmujące się zawodowo badaniami archeologicznymi lub osoby działające w grupach lub organizacjach prowadzących poszukiwania na podstawie odrębnych pozwoleń LWKZ. Warunki i tryb przyznawania nagród określa (rodzaje nagród, źródła ich finansowania

i wysokość nagród pieniężnych) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. 2004 nr 71 poz. 650).

- w przypadku podjęcia informacji o łamaniu przepisów ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami w zakresie ochrony zabytków archeologicznych (np. ich odkryciu i niezgłoszeniu służbom konserwatorskim tego faktu, nielegalnych poszukiwaniach za pomocą detektora metali) – na Gminie ciąży obowiązek powiadomienia o tym fakcie służby konserwatorskie. Władze Gminy powinny również informować urząd konserwatorski o zagrożeniach zabytków archeologicznych wynikających z przyczyn niezależnych od działalności człowieka.

Analizując szanse i zagrożenia stanu dziedzictwa kulturowego na terenie Gminy należy wskazać kilka elementów, które są już teraz lub w nieodległej przyszłości staną się ważkimi walorami. Niewątpliwie za jeden z najważniejszych należy wskazać uwarunkowania krajobrazowo-przyrodnicze, których wartość już doceniono włączając znaczną część terenu gminy do Roztoczańskiego Parku Narodowego oraz Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego. Te wyjątkowe wartości są nie do przecenienia z uwagi na rosnące zapotrzebowanie na rozwój turystyki w regionie, wynikający z dużej popularności Roztocza. Dobrą stroną jest również bliskość dużego ośrodka miejskiego jakim jest Zamość (21 km), co winno być korzystnym bodźcem dla rozwoju turystyki na terenie Gminy, gdyż odległość między nimi pozwala na stosunkowo łatwe przemieszczanie się rowerem lub samochodem dobrze utrzymaną drogą wojewódzką nr 849.

Słabą stroną dziedzictwa kulturowego na terenie Gminy jest niewystarczająca do potrzeb infrastruktura, zły stan szlaków rowerowych, niewykorzystanie potencjału rzeki Wieprz oraz zbyt mała ilość przedsięwzięć związanych z ochroną obiektów zabytkowych. Poważnym problemem są także możliwości finansowe Gminy, w zasadzie uniemożliwiające podejmowanie samodzielnych inicjatyw związanych z ochroną zabytków w większym zakresie i konieczność wspomagania się zewnętrznymi środkami.

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Zdecydowana większość zabytków znajdujących się na terenie Gminy zachowana jest w dobrym stanie co należy wiązać z inicjatywami prywatnych właścicieli zabytków, parafii oraz władz Gminy. Generalnie należy stwierdzić, że regionalna polityka w zakresie opieki nad zabytkami podąża w właściwym kierunku, mając na uwadze znaczącą wartość usług w zakresie turystyki i ich wpływu na zatrudnienie miejscowej ludności. W ciągu ostatnich dwóch lat Gmina nie przeznaczała środków na cele związane z opieką nad zabytkami, co było wynikiem trudności finansowych pandemii COVID - 19.

Przed władzami samorządowymi stoi jednak wiele wyzwań mających na celu możliwie jak najlepsze wykorzystanie walorów zabytkowych miejscowości na terenie dla rozwoju turystyki. Istotnym utrudnieniem niewątpliwie będzie skromny budżet Gminy na najbliższe lata, przewidujący niewielkie nakłady na projekty związane z ochroną zabytków. Należy jednak podkreślić możliwości pozwalające na dofinansowania do wniosków realizowanych w ramach rządowego programu "POLSKI ŁAD". Jednak z realizacją poszczególnych zadań należy wstrzymać się do czasu opublikowania szczegółowych rozwiązań i uzyskania zewnętrznego dofinansowania.

7.1. Priorytety programu opieki

- A. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.
- B. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy.

7.2. Kierunki działań programu opieki

- A.1. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.
- B.1. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne.

7.3. Zadania programu opieki

A.1.1.:

- Oznakowanie nieczynnego cmentarza żydowskiego w Krasnobrodzie w formie tablicy z głównej drogi wskazującej lokalizację kirkutu oraz tablicy na terenie cmentarza informującej o jego historii i funkcjonowaniu.

- Współpraca ze szkołami w ramach opieki nad kwaterami Powstańców styczniowych i żołnierzy Września 1939, znajdującymi się na cmentarzu parafialnym w Krasnobrodzie.
- Wprowadzenie i egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określoną w powstającym miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji).
- Walka z samowolami budowlanymi (reagowanie na przebudowy, rozbudowy, wszelkie przekształcenia obiektów znajdujących się w GEZ bez uzgodnień z władzami Gminy i urzędem konserwatorskim).
- Ochrona panoram widokowych o wartościach kulturowych w oparciu o zmiany w Ustawie Krajobrazowej z 2015 r.

B.1.1:

- Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy (w ramach opracowanego planu remontów),
- Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy,
- Zmiana sposobu użytkowania lub adaptacja nieużytkowanych obiektów zabytkowych (będących własnością gminy) do nowych funkcji,
- Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach niebędących własnością gminy w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo-konserwatorskie (w pierwszej kolejności wpisanych do rejestru zabytków i najbardziej zagrożonych),
- Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, itp.),
- Opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach komunalnych.

Zadania dodatkowe

1. Aktualizacja informacji o dziedzictwie kulturowym Gminy w prowadzonym przez Urząd Gminny portalu internetowym www.krasnobrod.pl. Stałe poszerzanie zawartości portalu internetowego o wiadomości na temat historii gminy, wartości zasobów dziedzictwa kulturowego, potrzeb ochrony, tradycji lokalnych.
2. Działania takie wpływają na wzrost zainteresowania dziedzictwem kulturowym, przyczyniają się do wzrostu atrakcyjności turystycznej Gminy poprzez podniesienie rangi informacji turystycznej, podniesienie konkurencyjności dzięki ofercie turystycznej w miejscu

zamieszkania, wzbogacania istniejących i kreowanie nowych produktów turystycznych wykorzystujących dziedzictwo kulturowe.

3. Realizacja programu ogólnospołecznej edukacji kulturowej; edukacja dzieci i młodzieży nastawiona na poznanie wartości tzw. "małych ojczyzn" i wskazanie potrzeby ochrony krajobrazu kulturowego jako swoistego wyróżnika i świadectwa tożsamości regionalnej.

4. Współudział w organizacji i współfinansowanie imprez kulturalnych, zwłaszcza oznaczeniu ponadlokalnym, promujących dziedzictwo kulturowe; dalsze uczestnictwo gminy, placówek szkolnych, bibliotecznych i instytucji kultur w Europejskich Dniach Dziedzictwa.

5. Działania związane z funkcjonowaniem szlaków edukacyjno-turystycznych zasobach dziedzictwa kulturowego.

6. Stała opieka nad pomnikami i miejscami pamięci. Inwentaryzacja miejsc pamięci na terenie Gminy, opracowywanie projektów lub koncepcji ich zagospodarowania.

7. Współpraca władz Gminy z organizacjami pozarządowymi, muzeami, instytucjami regionalnymi, wojewódzkimi oraz ministerialnymi w promocji dziedzictwa kulturowego gminy.

8. Promocja dziedzictwa kulturowego gminy oraz upowszechnianie problematyki ochrony dóbr kultury w mediach, internecie, prasie, wydawnictwa własne gminy.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Władze samorządowe mają do dyspozycji liczne instrumenty bezpośredniego i pośredniego oddziaływania, w tym zwłaszcza finansowe wspieranie określonych przedsięwzięć, sporządzanie miejscowych planów przestrzennego zagospodarowania gminy, inspirowanie działań niezależnych podmiotów społecznych, gospodarczych i politycznych (np. instytucji biznesowych), stymulowanie powstawania zrzeszeń publiczno-prywatnych, informowanie środowisk, opinii publicznej, władz państwowych itp. o swoich zamiarach i wpływanie na regionalną politykę kulturalną.

Zakłada się, że zadania określone w Programie ochrony zabytków dla Gminy Krasnobród będą realizowane w wyniku podjęcia następujących działań:

A. Współpracy władz Gminy z ministerstwem właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, z wojewódzkim konserwatorem zabytków, diecezją, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi oraz właścicielami obiektów zabytkowych;

B. Własnych działań władz gminy:

a) tworzenia prawa miejscowego;

b) finansowanie instytucji kultury, dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz należyte utrzymywanie, wykonywanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością lub użytkowanych przez gminę;

c) realizacja projektów i programów miejscowych;

d) inne - działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.;

e) działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Priorytet 7.1.A - Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy (wskaźniki oceny poziomu realizacji GPOnZ):

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy poniesionych na realizację programu ochrony i opieki nad zabytkami;

- wartość pozyskanych środków finansowych ze źródeł pozabudżetowych przez gminę;

- liczba obiektów poddanych pracom zabezpieczającym przed zniszczeniem lub kradzieżą;
- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi;
- ilość przeprowadzonych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność gminy i pozostałych jednostek.

Priorytet 7.1.B - Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy (wskaźniki oceny poziomu realizacji GPOnZ):

- poziom wiedzy mieszkańców gminy na temat gminnej ewidencji zabytków;
- liczba opracowanych i wydanych publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy;
- liczba zorganizowanych konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jego zabytki;
- liczba utworzonych szlaków turystycznych.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Z uwagi, iż program opieki nad zabytkami jest swoistym zbiorem celów i zadań dla gminy jako terytorium administracyjnego, a nie wyłącznie dla władz terenu, także źródła finansowania nie odnoszą się wyłącznie do środków, którymi dysponuje gmina. Należy zatem przyjąć, że źródłem finansowania zadań wskazanych do realizacji w programie, będą zarówno środki, które pozostają w dyspozycji lub w zasięgu Gminy Krasnobród, jak również inne źródła (rządowe, prywatne, itp.), tj.:

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Promesa Ministra Kultury” www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe” – www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz wymiany kulturalnej” – www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące Rządowego Funduszu Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych <https://www.bgk.pl/polski-lad/>
- Informacje dotyczące programów operacyjnych Interreg <https://www.ewt.gov.pl/strony/o-programach/programy-interreg-2021-2027/prace-nad-programami-interreg-2021-2027/>

- Informacje dotyczące programów operacyjnych, w szczególności Programu Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021-2027

<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/fundusze-dla-regionow/>

- Informacje dotyczące wspólnej polityki Rolnej WPR 2021-2027 – <https://ksow.pl/programy/wpr-2021-2027>

- Informacje dotyczące programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027 (FERS)– <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/fers/>

- Informacje dotyczące programu operacyjnego Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)

<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/feniks>

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz dla organizacji pozarządowych” – www.funduszngo.pl

- Informacje dotyczące możliwości finansowania przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym www.partnerstwopublicznoprywatne.info/ustawa_ppp.php

- Inne

Tu należy podnieść niezwykle ważną kwestię jaką jest finansowanie prac związanych z remontami i pracami konserwatorskimi obiektów sakralnych, które w znacznym stopniu jest pokrywane ze środków unijnych. Prace przy obiektach tego typu można także finansować ze środków budżetu państwa. Istnieje także możliwość wsparcia prac przy zabytkach sakralnych, przyznawanych przez Fundusz Kościelny, którego jednym z zasadniczych celów jest dofinansowywanie remontów i konserwacji; obiektów sakralnych o wartości zabytkowej, w tym podstawowe prace zabezpieczające obiekt.

W przypadku szczególnych projektów można też pozyskać środki z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Dotyczy to dofinansowania konserwacji zabytkowych parków wpisanych do rejestru zabytków oraz dofinansowania publikacji związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Aktualizacja programu.

W miarę realizacji zadań i poszczególnych projektów może nastąpić naturalna potrzeba aktualizacji czteroletniego Programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dla Gminy Krasnobród. Przyczyny takich zmian wiązać się mogą z nowymi wymogami formalnymi dotyczącymi programu, dostosowania go do ujawnionych w trakcie realizacji programu nowych zamierzeń właścicieli zabytków lub pojawienia się nowych możliwości prawnych. W związku z tym program może być aktualizowany odrębnie dla poszczególnych zadań, obejmując zmiany w ich zakresie lub może być poszerzany o nowe zadania, wynikające z bieżących potrzeb. Zmiany programu winny być opiniowane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie i zatwierdzane uchwałami Rady Gminy.